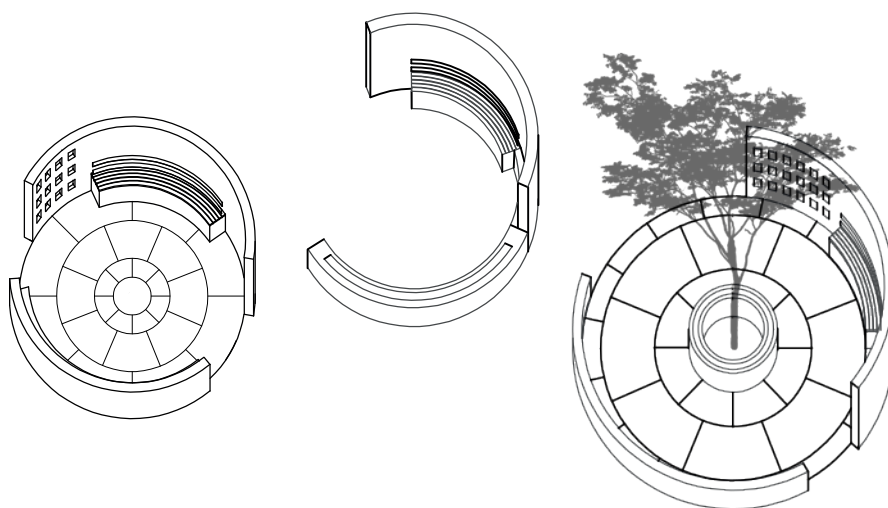

ATT GESTALTA TILLSAMMANS MED FÖREBILDER

I Lewerentz anda på Östra kyrkogården

Cecilia Tenje Persson

Självständigt arbete • 30 hp
Landskapsarkitektprogrammet
Alnarp 2021

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds-
och växtproduktionsvetenskap

Att gestalta tillsammans med förebilder

- I Lewerentz anda på Östra kyrkogården

To Design together with role models

- In the spirit of Lewerentz at the Eastern Cemetry

Författare:	Cecilia Tenje Persson
Handledare:	Jitka Svensson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Examinator:	Ann Bergsjö, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Biträdande examinator:	Peter Dacke, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Omfattning:	30hp
Nivå och fördjupning	A2E
Kurstitel:	Independent project in Landscape Architecture
Kurskod:	EX0846
Program:	Landskapsarkitektprogrammet
Utgivningsort:	Alnarp
Utgivningsår:	2021
Omslagsbild:	Cecilia Tenje Persson
Foton och bilder:	Samtliga bilder, fotografier och illustrationer är författarens egna om inget annat anges.
Elektronisk publicering:	https://stud.epsilon.slu.se
Nyckelord:	landskapsariktektur, kyrkogård, minneslund, Sigurd Lewerentz, askgravlund, Östra kyrkogården, begravningsplats, förebild

Tack Eric för stöttning och sällskap under
hemarbetets tid

Tack Jitka för handledning som varje gång gett
mig ny energi

Tack Sophia för att du tålmodigt lyssnat till
mina idéer

Sammandrag

Östra kyrkogården i Malmö ritades för drygt 100 år sedan av arkitekten Sigurd Lewerentz och är idag ett värdefullt arv inom arkitekturen. I det här examensarbetet utforskas den utmanande uppgiften att utveckla och förvalta det arv en annan arkitekt lämnat efter sig. En uppgift som kräver kunskap om både platsen i fråga, arkitekten Sigurd Lewerentz men givetvis också en vidare inblick i kyrkogårdsarkitekturen. Med avstamp i en tävling gällande Östra kyrkogårdens minneslund, utlyst av Movium, SKKF och Stenindustriförbundet, har ett gestaltningsarbete av ett område på Östra kyrkogården genomförts. Syftet med arbetet är att se kopplingar för hur studier av förebilder kan vara till hjälp eller påverka resultatet av gestaltningsprocessen.

Under arbetet med gestaltningsprocessen studeras arkitekten Sigurd Lewerentz för att definiera karakteristiska drag som går i Lewerentz anda. En anda som bland annat karakteriseras av landskapsmodellering, stora drag i utformningen, ett tydligt formspråk, gedigen materialkännedom och vikten av den horisontella linjen. Ytterligare studeras andra förebilder inom kyrkogårdsarkitekturen för en bredare inblick i hur en kyrkogård kan vara utformad, både med fokus på kyrkogårdens helhet och utformning av minneslundar. Slutligen jämförs likheter och skillnader mellan gestaltningsförslaget och de studerade förebilderna. Utformningen tar bland annat fasta på de stora drag Lewerentz arbetade i, ett tydligt formspråk och den horisontella linjen. Studierna av förebilder konstateras vara till hjälp under processen, både som stöd och inspiration, och har en tydlig påverkan på resultatet.

Abstract

The Eastern cemetery in Malmö, designed by the architect Sigurd Lewerentz just over 100 years ago, is a valuable architectural heritage. The following master thesis explores the challenging task of how to develop and care for such an architectural heritage, a task which requires knowledge not only of the specific location, but also the architect as well as cemetery architecture and design. With a starting point in the architectural competition for the Eastern cemetery memorial grove, announced by Movium, SKKF and Stenindustriförbundet, a design project of a specific area of the cemetery has explored connections of how studies of role models can support or affect the suggested designs.

The design process studies characteristics of the Architect Sigurd Lewerentz such as landscape modelling, large scale design, his distinct design elements, thorough material knowledge as well the importance of the horizontal line. Additionally, other role models within the field of cemetery design is explored to broaden the view of how cemeteries may be designed, both in its entirety as well more specifically memorial groves. Finally, there is a comparison of similarities and differences between the design proposal and the studied role models. The design makes use of the large-scale attributes which Lewerentz worked with, his specific design elements and the horizontal line. It is concluded that the studies of role models support the process with inspiration and has a significant impact of the result.

Innehåll

Del 1 - Inledning	9
Problemrymd	10
Syfte och frågeställningar	12
Avgränsningar	13
Metod och genomförande	14
 Del 2 – Begravningsplatsen i historien och stadens kontext	17
Från medeltid till 1800-tal	18
1800-talets – alléer, gravmonument och industrialisering	19
1900-talet – jämställdhetsideal, kremation och funktionalism	20
Idag och i framtiden	21
 Del 3 – Utgångspunkter för gestaltning av en meditativ plats	23
Begravningsplatsens utformningsaspekter	24
Studier av begravningsplatser	26
 Del 4 – Sigurd Lewerentz & Östra kyrkogården	33
Sigurd Lewerentz	34
Östra kyrkogården	38
 Del 5 – Plats & Analys	51
 Del 6 – Gestaltungsförslaget	61
Helheten	62
Nya gravområdet	64
Förlängningen	68
Tävlingsområdet	72
 Del 7 – Diskussion & reflektion	77
 Referenser	82
 Bilagor	

Del 1

Inledning

Problemrymd

Landskapsarkitektens arbete, med dess tvärvetenskapliga bas, kräver en stor bredd av kunskap. Att ta sig an en plats och utforma ett förslag är i allra högsta grad bunden till platsen och dess förutsättningar. I en stad finns en mängd platser för olika syften och ändamål – torgen erbjuder mötesplatser för evenemang, handel och nöjesliv. Parkerna erbjuder grönskan med en plats för återhämtning, möten och motion. Längs gatorna erbjuds många olika intryck med stadsdelarnas olika karaktärer. Många platser i staden går att förknippa med liv och rörelse, men inom staden ryms även begravningsplatser – en plats tillägnad de döda. Men kanske egentligen en plats för de efterlevande. En plats för de sörjande.

Även om begravningsplatsens främsta syfte är relaterat till död och sorg kan en begravningsplats också vara någons närmaste grönområde och vardagsmiljö. Hur en begravningsplats får användas finns det delade åsikter kring, hur mycket liv och rörelse det får

förekomma. Hur det än är bör kyrkogården vara en vacker och värdig plats som erbjuder avskildhet från vardagslivet. En plats tillägnad eftertanke, samtidigt en plats där alla ska få röra sig och ta del av grönskan och lugnet.

I mitt examensarbete tar jag mig an en del av Östra kyrkogården, en stadsbelägen begravningsplats i Malmö. Östra kyrkogården invigdes för hundra år sedan, år 1921, och är ritad av Sigurd Lewerentz, en av Sveriges mest framstående arkitekter. Examensarbetet resulterar i ett förslag för minneslunden samt angränsande områden (se fig. 2). Under processen har efterforskningar kring begravningsplatser gjorts i allmänhet och om Östra kyrkogården i synnerhet, både kring historia och gestaltning. Projektet är komplext med många olika aspekter att ta hänsyn till. Det är en plats som skulle kunna ses som ett av Malmös främsta arv inom arkitektur, vilket öppnar frågor om förhållningssättet kring hur platsen på bästa möjliga sätt utvecklas i förhållande till framtida behov samtidigt som

arvet och arkitektens intentioner förvaltas på bästa sätt. Att rita för framtiden innebär även ett behov av att sätta begravningsplatsen i ett vidare perspektiv – vilken plats kommer begravningsplatser ha i staden framöver? Utöver att det ska vara en värdig plats med vackra rum som erbjuder den avskildhet som krävs för att få utrymme att minnas och begrunda är det samtidigt en allmän grön miljö som troligen kommer bli allt viktigare i framtiden, både för människorna och djuren.

Men även om saker och ting förändras förblir ändå begravningsplatser en plats tillägnad de döda och efterlevande. Som en betydande del i gestaltningsprocessen har förebilder inom kyrkogårdsarkitekturen besökts och studerats. I syfte att inspireras, lära av och se hur andra har löst de behov som finns. Med detta ges möjligheten att utvärdera i vilken utsträckning dessa studier påverkar det resulterande förslaget för Östra kyrkogården och vilken roll de spelar i designprocessen. Dels har Per Fribergs två verk, Görvälns griftegård i Järfälla och griftegården i Augerum utanför Karlskrona, fått bli en del av arbetet, men även Ulla Bodorffs begravningsplats Berthåga i Uppsala. Ytterligare har Skogskyrkogården, världsarvet av Gunnar Asplund och Sigurd Lewerentz studerats. Utöver de begravningsplatserna har även mer specifika gravskick och funktioner fått större uppmärksamhet och under hela arbetets gång

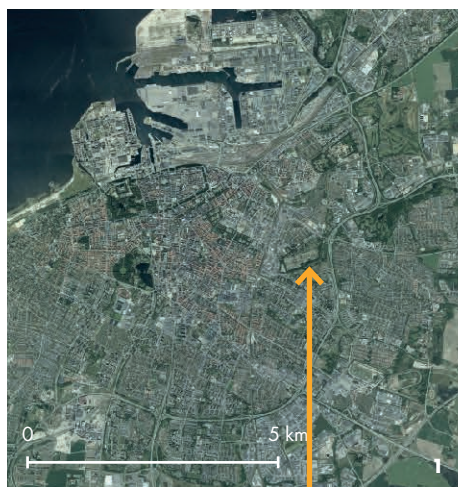
har minneslunder och askgravlunder besökts när möjlighet funnits.

En betydande del av gestaltningsprocessen har inneburit studier kring Östra kyrkogården och andra verk av arkitekten Sigurd Lewerentz. Dels för att förstå intentionerna för Östra kyrkogården, dels för att förstå Lewerentz "anda" i arkitekturen. En utveckling av Östra kyrkogården, det livsverk som Lewerentz arbetade med från tidigt i sin karriär fram till slutet av sina yrkesverksamma år, kräver en koppling mellan gestaltningsförslaget och det Sigurd Lewerentz lämnat efter sig.

Valet av att arbeta med Östra kyrkogården i Malmö grundar sig en design tävling presenterad av Movium i samarbete med SKKF och Stenindustriförbunden (se länk i referenslista). En del av gestaltningsförslaget arbetas fram som ett tävlingsbidrag. I tävlingsprogrammet uttrycks följande:

"Ytorna ska utvecklas utifrån Lewerentz sätt att tänka och gestalta, där framtidens behov formas i en anda som tydligt talar arkitektens språk"

(Movium, 2021)

©Lantmäteriet

Östra kyrkogården

©Lantmäteriet, skala 1:10 000

Minneslunden

Arbetsområdet

Syfte och frågeställningar

Inom examensarbetet finns en strävan att ta lärdom från designprocessen och genom att utforma en specifik plats utvärdera skillnader och likheter med de förbilder och platser som studeras under arbetet gång. Syftet är att se kopplingar för hur studier av förebilder kan vara till hjälp eller påverka det förslag som gestaltningsprocessen resulterar i. Syftet med arbetet har givit frågeställningarna:

Vilka likheter och skillnader syns i gestaltningsförslaget i förhållande till de studerade platserna?

Har kopplingen till förebilder och studerade platser varit tydlig under utformningsarbetet?

För att komma till det stadium där dessa frågor går att besvara har först många fler frågor uppkommit under gestaltningsprocessen:

Vad spelar begravningsplatsen för roll i stadens kontext förr, idag och i framtiden?

Vilka behov finns på en begravningsplats?

Vad krävs av begravningsplatsens gestaltning för att upplevas som en plats för sorg och minnen?

Vilka utgångspunkter har och vilka element och knep använder förebilder?

Vilka förutsättningar har Östra kyrkogården och den aktuella platsen i förhållande till de studerade begravningsplatserna?

Avgränsningar

Den tydligaste och mest avgörande avgränsningen i projektet är valet av plats. Arbetet fokuserar på utformningen av Östra kyrkogården och avgränsar frågeställningen till att besvaras i förhållande till Östra kyrkogården, även om vissa allmänna antagandet kan göras utifrån det. Platsen avgränsar även arbetet till att huvudsakligen fokusera på Lewerentz som förebild. Ytterligare avgränsningar har gjorts i urvalet av de platser som blivit föremål för närmare studier.

En slutlig avgränsning är det tävlingsprogram som en del av projektet inkluderar. Programmet avgränsar området för större detaljrikedom medan övriga delar förblir på en desto mer övergripande och strukturell nivå med somliga mer detaljerade nedslag.

Metod och genomförande

Designprocessen som metod

Syftet med arbetet är som nämnt att dra lärdom från designprocessen genom att tydligt involvera studier av förebilder. I boken *How Designers Think* gör Bryan Lawson (2005) en förenkling av vad designprocesser är genom att beskriva de som en rad av skeenden, så som att erhålla en uppgift, förstå och studera kraven för uppgiften, producera en lösning, testa lösningen och därefter presentera lösningen. Lawson menar dock att ordningen av dessa skeenden är flytande, den skiljer sig för olika individer, i olika designprocesser och skeendena återkommer i olika delar av arbetet. Designprocessens specifika metodologi är således svår att kartera på en generell nivå. Istället för att kartera en metodologi av designprocessen ger Lawson en mer reell skildring genom att beskriva det som en diskussion mellan problem och lösning med hjälp av tre olika förlopp: analys, syntes och utvärdering.

Metoder inom designprocessen

I detta arbete har designprocessen innefattat olika skeenden som krävt olika metoder i kombination med varandra för att sammanfläta diverse perspektiv. För designprocessen har en uppgift dels erhållits från tävlingsprogrammet, dels utarbetats av egna avgränsningar för områdets utbredning.

Inledningsvis har en stor del av arbetet fokuserat på att hämta information och således förstå kraven för uppgiften. Detta har skett genom fallstudier samt kunskapssökande i litteratur och arkiv. Dessa studier har dock återkommit löpande under hela arbetets gång. Andra metoder i designprocessen har varit platsinventering för informationsinhämtning samt ökad förståelse för uppgiften. Parallellt har skiss- och modellstudier utförts för att utarbeta ett förslag på en lösning. Skisser har testats och utvärderats för att sedan resultera i det slutgiltiga förslaget. Ordningen för det presenterade har i stora drag skett parallellt eller återkommande.

Kunskapssökande via litteratur har fokuserat på en övergripande introduktion till begravningsplatser i Sverige på en generell nivå, för att få en större insyn i denna sfär inom landskapsarkitekturen. Genom litteratur erhålls även förståelse för Östra kyrkogården i fråga, med dess historia och kontext.

Fallstudier

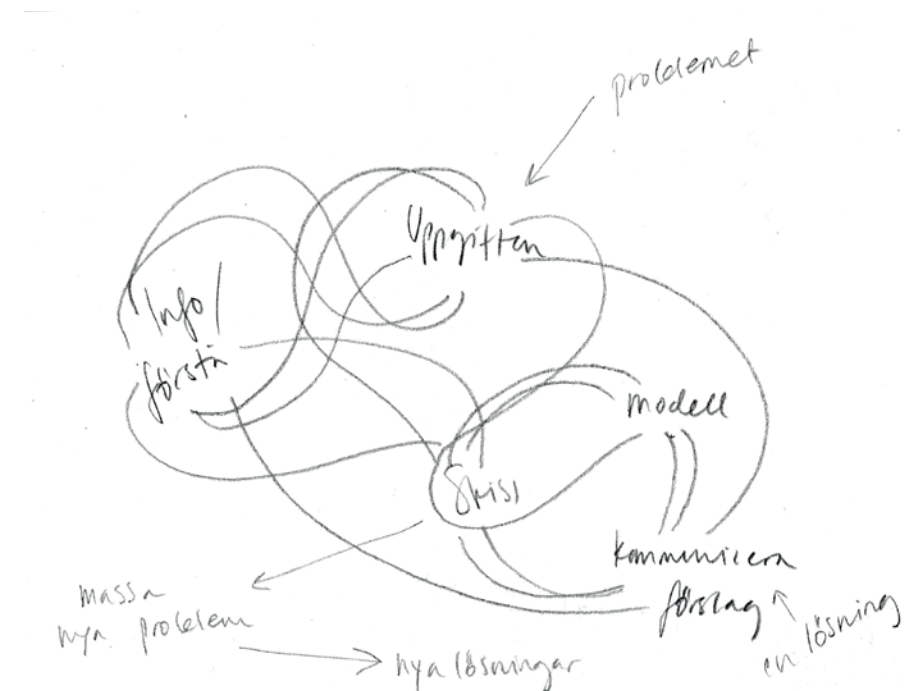
Fallstudierna har gjorts utifrån två kategorier: studier av begravningsplatser i sin helhet samt studier av minneslundar och askgravlundar för den mer detaljerade nivån. Platsbesök av begravningsplatserna har skett utan en förutbestämd plan för besöket, detta för att låta upplevelsen av platsen styra vad som utmärker

sig. Efter besöken har en sammanfattning av upplevelsen gjorts (se bilaga 1) och djupare studier utförts. Utefter det kunde olika fokusområden identifieras: mötet med omgivningen, målpunkter och bärande element för kyrkogårdens struktur, utformning och indelning av gravkvarter samt utformning och placering av minneslund eller minnesplats.

De fallstudier som gjorts relaterat till de mer specifika platserna som minneslund och askgravlund har fokuserat på en mer detaljerad nivå. Dessa besök har varit tydligare i vad som ska studeras. De praktiska lösningarna och hur platsen är strukturerad och utformad. Exempelvis har smyckningsplats, materialval och fokuspunkt varit en betydande del av dessa studier men även hur platsen är utformad utifrån dess kontext i relation till utsikt, topografi,

rumslighet och den övergripande upplevelsen. Inför dessa besök gjordes en litteraturstudie där boken *Kyrkogårdens meditativa rum, besöket, upplevelsen, gestaltningen* av Inger Berglund (1994) fick en betydande roll. Berglunds tio råd till arkitekten följde designprocessen och ringade in några aspekter som var betydelsefulla att studera och ha i åtanke.

Utöver fallstudier har några av Sigurd Lewerentz andra verk inom arkitekturen besökts. Det har varit besök av både begravningsplatser, kyrkor och andra byggnader (se bilaga 3). Under dessa besök har fokus legat på att studera användning av material, platsens komposition och helhet i syfte att definiera vad som är Lewerentz anda. Den vida kategoriseringen av platser har krävt ett ostrukturerat närmande av studieplatserna.

3. Den genomförda designprocessen i grova drag

Del 2

Begravningsplatsen i historien och stadens kontext

Människor dör. Ja, det är faktiskt en del av livet. En otroligt väsentlig del av livet. I Sverige har förhållandet till döden förändrats i takt med att dess närvaro förändrats. I vardagslivet möts vi relativt sällan av döden, vi lever allt längre med hjälp av den utvecklade sjukvården och bättre levnadsförhållanden. Men likväl är död något som sker, och något vi behöver förhålla oss till, bearbeta och göra plats för psykiskt och inte minst fysiskt. Begravningsplatsen är en plats i staden som påminner oss om döden, en plats som finns för de människor som inte finns med oss längre, de dödas vilorum – men det kanske främst är en plats för de efterlevande. En plats för kontemplation – för att hälsa på en älskad eller en plats du passerar i vardagsbestyret och som ger en påminnelse om livet.

För att ta mig an en begravningsplats som gestaltungs-föremål har jag studerat begravningsplatsens förändringar, hur den präglats av samhällets normer och traditioner, dess betydelse och hur den används idag.

I detta avsnitt placeras Östra kyrkogården in ett historiskt perspektiv med en kort introduktion till begravningsplatsen som del i samhället och staden. En sammanfattning av begravningsplatserna genom historien ger oss en förståelse för dess utformning och de ideal som växte fram under 1900-talet när Östra kyrkogården anlades. Idag har vi nya ideal och utmaningar, hundra år efter Östra kyrkogårdens tillkomst. I avsnittet presenteras en sammanfattning av begravningsplatsens historia med Skåne som utgångspunkt.

Från medeltid till 1800-tal

Det var under medeltiden, i samband med kristendomens införande i Sverige, som begravningsplatserna blev kyrkans ansvar. Begravningsplatserna gick från att under yngre järnåldern vara gravfält till att istället omgärda kyrkorna (Grönwall, 2017). Kyrkogården inhägnades för att skydda den heliga marken och hålla djur på avstånd. Inhägnaden kunde vara av trä, stenmurar eller diken med staket, troligen beroende av vad som fanns på plats. Inom kyrkogårdsområdet hölls marknader och den rofylldhet som eftersträvas i dagens begravningsplatser var inte särskilt central (Green, Frid, Hernborg, & Jensén, u.å.). Gravplatserna formades efter behovet att begrava och det fanns inte någon vidare plan för begravningsplatsen mer än den religiösa och moraliska status som styrde var en person blev begravd – en av kyrkans män eller förmögna kunde begravas under kyrkgolvet eller i utbyggda kor, medan oäkta barn begravdes utanför kyrkogårdens gräns (Grönwall, 2017). Träd på kyrkogården ansågs vara till besvär, rötterna gjorde det svårare att gräva, men troligen fanns även en strävan från kyrkan att mota bort den mytologiska betydelsen av träd (Green, Frid, Hernborg, & Jensén, u.å.). Reformationen under 1500-talet medförde

dock ett nytt ideal kring kyrkogården. Platsen skulle vara ämnad för eftertanke och inte, som tidigare, även användas som marknadsplats (Green, Frid, Hernborg, & Jensén, u.å.).

När befolkningmängden ökade under 1700-talet räckte inte kyrkogårdarna till, de redan begravda hann inte förmultna och användningen av benhus blev ett sätt att hantera platsbristen. I dessa förvarades skelettdelar efter tidigare gravsatta ifall dennes grav behövde återanvändas. Mot slutet av 1700-talet konstaterades det dock att benhusen inte var en tillräcklig lösning på problemet och blicken riktades mot andra länder som anlade begravningsplatser med kapell belägna utanför stadskärnan (Grönwall, 2017).

Nya begravningsplatser planerades med inspirationen från parkarkitekturen och med en strävan att mota bort synen på begravningsplatsen som något osanitärt. Träden gjorde entré på kyrkogården och en försköning av begravningsplatserna var ett faktum. Växternas årscykel skulle locka besökaren att begrunda livet och det eviga livet (Grönwall, 2017).

4 & 5: På Lunds Norra kyrkogård finns en äldre del bevarad som speglar inspirationen från parkarkitekturen med en organisk struktur och slingrande gångstigar.

1800-talet - alléer, gravmonument och industrialisering

Att begravningsplatserna kunde vara något osanitära var ett faktum och 1815 blev det av sanitära skäl förbjudet med begravningsplatser inne i städerna (Jansson, 2003). Under samma århundrade introducerades de räta vinklarna med alléer och trädkransar som karakteristiska drag. Med parkträd som lönn, lind, ask och alm blev det långa, strikta alléer längs stora gravkvarter med resta stenar (Grönwall, 2017). Den rationella begravningsplatsen blev en stor kontrast till den tidigare med gravmonument resta på en vildvuxen gräsmatta. Begravningsplatserna fortsatte att spegla samhällets sociala samhällsklasser med köpegravar i ytterkanter och längs huvudstråk och allmänna gravar till de mindre bemedlade. På de skånska kyrkogårdarna började rumsligheten framträda i början av 1900-talet, till följd av att de träd och buskar som planterades under 1800-talet växt till sig. Tillsammans med raka krattade grusgångar, buxbomshäckar och väl ansade miljöer blev detta den traditionella bilden av den skånska kyrkogården (Green, Frid, Hernborg, & Jensén, u.å.).

Under 1800-talets mitt och fram till 1930, då modernismen fått sitt genomslag, var gravmonument ett sätt att visa status (Grönwall, 2017). Begravningsplatserna hade fram till dess haft en del lokala skillnader, främst i val av material, kalkstenen dominerade i södra Skåne och järnsmidet i norra Skåne (Green, Frid, Hernborg, & Jensén, u.å.). Men under slutet av 1800-talet kom den industriella gravstensproduktionen igång och ersatte det hantverksmässiga utförandet (Jansson, 2003). Även ett väl utvecklat järnvägsnät gjorde det möjligt att frakta sten långväga och de lokala stensorterna dominerade inte längre begravningsplatserna (Grönwall, 2017). Detta resulterade i många olika färger, former och storlekar på gravstenarna, varav en del utformningar sågs som olämpliga. Utvecklingen ansågs vara utom kontroll vilket ledde till strängare krav på utformningen av begravningsplatserna. En aspekt som kom att ha inverkan på de kommande begravningsplatserna under 1900-talet (Jansson, 2003).

6 & 7: Andra delar på Norra kyrkogården i Lund speglar det rationella idealet av en kyrkogård med raka alléer och räta vinklar.

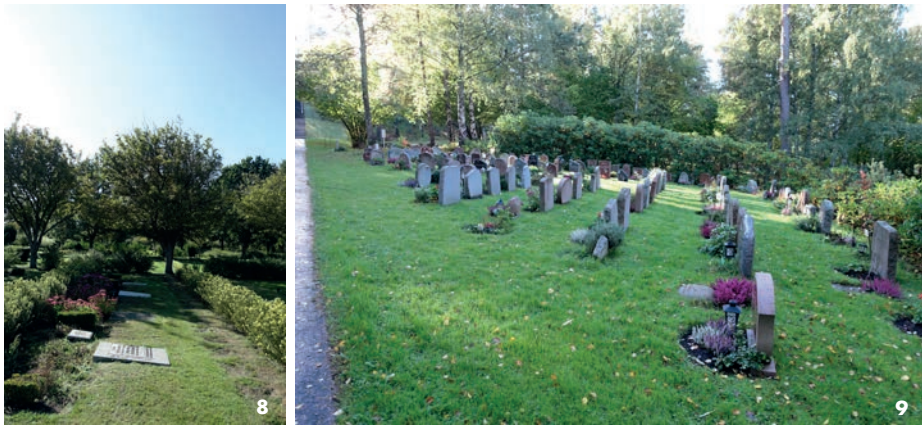
1900-talet - jämförbarhetsideal, kremation och funktionalism

Under 1920-talet lagstiftades rätten till borgerlig begravning. De borgerliga ceremonierna var inte tillåtna i kyrkan och således fanns det anledning att bygga fler begravningskapell. Gravkapellen kom efter 1930-talet ofta att sammanbyggas med ett krematorium (Green, Frid, Hernborg, & Jensén, u.å.). Kremation hade sedan en tid införts i Sverige mot bakgrund av sanitet och estetik. Kyrkan hade först uttryckt motstånd till grund för teologiska hinder, exempelvis för tron på återuppståndelse, men motståndet minskade och kremation blev ett alternativ till gravsättning (Grönwall, 2017). Det nya sättet att begravas påverkade begravningsplatser utformning eftersom urnan inte tar särskilt stor plats och inte behöver begravas lika djupt. Det är således lättare att integrera urngravar i olika naturförhållanden, exempelvis i en skogskyrkogård (Green, Frid, Hernborg, & Jensén, u.å.).

Funktionalismen och jämlikhetsidealet präglade 1900-talets begravningsplatser med jämnstora stenar underordnade helheten och fokus

på enkelhet och enhetlighet (Green, Frid, Hernborg, & Jensén, u.å.) (Grönwall, 2017). Under århundradet introduceras maskinella redskap för skötseln vilket har resulterat i finklippta gräsmattor men en negativ påverkan av ljudlandskapet och den biologiska mångfalden inom begravningsplatsen.

1951 lagstiftades religionsfrihet i Sverige vilket har medfört begravningsplatser som är anpassade efter olika religioner, inom Östra kyrkogården i Malmö finns både en muslimsk och en judisk del av begravningsplatsen. 1959 anlades Sveriges första minneslund på Östra kyrkogården. Den kollektiva minneslundan ses som en jämlik begravningsform där vem som helst, oavsett religionstillhörighet, kan begravas. Gravskicket anses även praktiskt när många inte längre är lika förankrade till en viss plats och inte har samma möjlighet att se efter en anhörigs gravplats (Green, Frid, Hernborg, & Jensén, u.å.).

8 & 9: Den klippta gräsmattan har blivit en stor del av kyrkogårdar i så väl skåne som kyrkogårdar i andra delar av landet. Här på Östra kyrkogården (8) och Görvälns griftegård utanför Stockholm (9).

Idag och i framtiden

Gravskicken idag

Minneslundan är fortsatt ett populärt gravskick men på senare tid har även askgravlundan tillkommit, ett gravskick likt minneslundan, men mindre anonymt (Berglund, 1994). Att sprida askan i naturen har även blivit mer attraktivt, närheten till platser som betyder något tycks locka (Klacka, 2017). I Sverige stod 2019 kremering för 82 % (Sveriges Auktoriserade Begravningsbyråer, u.å.). För vissa är dock den enskilda graven fortsatt viktig, en bestämd plats att mötas på i sorgen (Christiansen, 2018). Samtidigt som kremering har ökat i Sverige har befolkning från andra kulturer invandrat inom vilka kulturer kremering inte är lika stort. Det finns således ett fortsatt behov av kistplatser inom kyrkogårdarna. Att återanvända gravplatser är inte självklart inom vissa kulturer, inom exempelvis muslimsk begravningstradition bör inte gravplatsen vara tidigare använd och den begravda ska vara vänd mot Mekka (Rosengren & Striner, 2013).

Framtidens gravskick

Hur kommer det att se ut i framtiden? Kremering tycks vara ett fortsatt populärt alternativ som ger möjlighet till att göra mer yteffektiva begravningsplatser för en ökande befolkning i städerna, men kommer det att vara så i framtiden? Klimatperspektivet blir allt mer viktigt i alla delar av samhället och kanske kommer frågan om hur kroppen bryts ned bli mer central (Rosengren I., 2016). Kommer kremering att ses som det mest klimatanpassade alternativet i och med den energi som krävs. Kommer jordbegravningar bli vanliga igen?

Och kommer då de begravningsplatser som finns idag vara attraktiva eller kommer närheten till naturen bli ännu viktigare? Många frågor lämnas obesvarade om framtida gravplatser, nya innovationer studeras för alternativa sätt att bryta ner kroppar på (Rosengren I., 2016). Kanske kommer ett alternativ för kremeringen.

En del av stadens gröna rum

Med tiden har kyrkogårdarna blivit mer centrala i staden i takt med att städer vuxit. De är en del av städernas gröna nät och ett värdefullt lugnt rum, en grön tillgång för invånarna. Samtidigt finns en stor komplexitet i attityder kring användningen av begravningsplatserna (Grabalov, 2018), vad är tillåtet? Är det okej att använda begravningsplatsen som ett av de gröna, rekreativa stråken under löprundan, samtidigt som det är plats för sorgens yttringar?

En plats att möta sorgen

Hur gravskicken än utvecklas finns ett behov av platser att möta sorgen på. Att känna sammanhang och tillhörighet i det som sorgen innebär (Christiansen, 2018). Vi fortsätter att vara ombytliga i bostadsort och behovet av en plats att gå till upplevs fortsatt viktigt. Platser tillägnade sorg och minnen där vi kan utföra riter och ceremonier. Idag syns ett behov av att göra gravplatser mer personliga, ett behov av att inte bara smycka med blommor och ljus utan även med andra föremål (Människor och tro, 2020). Vilket är ett behov som behöver mötas även inom kollektiva gravar.

Gravskicken

	med gravrätt <i>(rätt att bestämma utformning och vem som gravsätts på platsen)</i>	anonym	plats för smyckning	ansvar för skötsel
Enskild gravplats <i>Kista eller urna</i>	ja	nej	enskild	Gravrätts- innehavaren
Askgravplats <i>urna</i>	begränsad (ej rätt att bestämma utformning)	nej	enskild eller kollektiv	Kyrkogårds- förvaltning
Askgravlund <i>urna</i>	nej	nej	kollektiv	Kyrkogårds- förvaltning
Kistlund <i>begravs i kista</i>	nej	nej	kollektiv	Kyrkogårds- förvaltning
Minneslund <i>aska sprids eller grävs ner</i>	nej	ja	kollektiv	Kyrkogårds- förvaltning

Del 3

Utgångspunkter
för gestaltning av en
meditativ plats

För att utforma begravningsplatsens meditativa rum finns kunskapskällor som kan vara till hjälp, kunskap som finns både i litteratur och genom platser. I detta avsnitt presenteras information som varit viktig under arbetet och spelat roll som introduktion och inspiration.

Inledningsvis presenteras en sammanfattning av hur ett meditativt rum bäst utformas utifrån Ingrid Berglunds (1994) undersökande studie, därefter egna iakttagelser från platsbesök som väglett eller givit konkreta idéer för hur ett meditativt rum bäst utformas.

Begravningsplatsens utformningsaspekter

Vad innebär det att ha en anhörig begravd i minneslund?

Minneslunden innebär en anonym gravplats där de efterlevande inte vet vart på området askan är nedgrävd. En del efterlevande ser ovissheten som ett problem eftersom de vid besök inte har en specifik punkt att fokusera på (Berglund, 1994).

Valet av att begravs i minneslund

Enligt studien av Inger Berglund (1994) grundar sig valet av att begravas i minneslund ofta på rädslan för en vanskött grav, en skam som är djupt rotad hos många. Det finns en önskan att inte belasta sina anhöriga med dåligt samvete för gravvården som kan upplevas som ett “måste”. Det kan således vara en önskan att utesluta den värderande faktorn för hur duktig någon är på att hålla gravplatsen välskött. En del framhåller valet som en typ av resignation för en förändrad samhällsstruktur och ett annat levnadsmönster än vad människor hade förr, vi rör på oss i större utsträckning och att någon överhuvudtaget finns kvar på orten och kan ta hand om gravplatsen är inte lika säkert. Möjligheten att kyrkogårdsförvaltningen eller

annat företag tar över ansvaret för underhållet föreligger men det kostar pengar, vilket kan vara en ekonomisk belastning. Dock finns det även andra själ till valet av minneslund. Många tilltalas av tanken av att bli ett med naturen, vilket kanske upplevs starkare genom att gravsättas i minneslund.

Hur kan ett besök se ut?

Berglunds (1994) studie visar på att det fysiska arbetet med omvårdnaden av en gravplats kan vara till hjälp för den som sörjer, det ger besökaren ett givet mönster att hålla sig till och genom att rensa, vattna och vårda kommer den anhöriga i tankar medan arbetet genomförs. Inom minneslunden erbjuds inte denna syssla vid besöket. Ett vanligt mönster är istället att den anhörige väljer ut en vas och plats till den medhavda buketten, står en stund i tankar och om platsen är fri från andra besökare kanske hen slår sig ner en stund. Minneslunden behöver således något annat som kan hjälpa den anhöriga att minnas och då är utformningen avgörande för att inge trygghet och ro.

Hur bör kyrkogårdens meditativ rum utformas?

Utiifrån intervjuer sammanställer Berglund (1994) tio råd till arkitekten som ska utforma ett av kyrkogårdens meditativa rum. Dessa råd baseras på olika personers upplevelse av minneslundar runt om i landet. Råden har funnits som stöd under gestaltningsprocessen och under de fallstudier som utförts av minneslundar, eller liknande minnesplatser. Sammantaget är det tydligt att Berglunds studie framhäver naturen som en viktig del i minneslunden och att avskildheten från vardagslivet är avgörande för platsen, vilket kan ses som extra utmanande för minneslundar på kyrkogårdar belägna i urbana miljöer.

En sammanfattande tolkning av Inger Berglunds 10 råd till arkitekten:

- Omsorg, värme, känsla: Arkitekten bör vara närvarande under hela processen och alla beslut bör inte tas vid ritbordet. Platsen bestämmer och vägleder utformningen.
- Lugn, tystnad: Platsen bör vara bortkopplad från vardagslivet, trafikbuller och andra störande ljud bör reduceras. Ljud kopplade till naturen så som vatten, fågelsång och vinande träd är att föredra.
- Centralpunkt: En punkt att koncentrera sig på, platsen bör ej ha flera konkurrerande fokuspunkter. Centralpunkten kan ha ett subtilt symboliskt värde och bli ett stöd att vila blicken på.
- Trygghet, ostördhet: Platsen bör inge en trygghetskänsla som ger utrymme för känslouttryck. Besökaren ska inte störas av förbipasserande eller behöva dela platsen med

någon annan under besöket. Ostördheten kan lösas genom flera minneslundar och strategiska val av placeringen av smyckningsplats respektive sittplats. Den rumsliga skalan uttrycks spela roll, det bör inte vara för stort och ödsligt.

- Utsikt, rymd: Möjligheten att blicka ut är en viktig aspekt, antingen över begravningsplatsen eller omkringliggande landskap.

- Vinteraspekten: Det bör finnas ett årstidsperspektiv i utformningen. Rummet bör vara tydligt även när löven är fallna och symbolvärden bör vara bestående.

- Frihet: Platsen bör uttrycka en öppenhet för alla religioner och således bör symboler vara fria för egen tolkning och inte religiöst bundna.

- Träden: Grönska och lummighet är aspekter som framhålls. Naturligt friväxande och majestätiska träd som solitärer är av stort värde, antingen utanför eller inom lunden. Ädla lövträd framhålls som bra val till skillnad från barrträd och prydnadsträd.

- Marken: Det område där askan ligger bör ej beträdas eftersom det av många ses som helgad mark, således bör jordningsområdet tydligt urskiljas.

- Andlig tyngd: Platsen bör inneha en andlig dimension. Exempelvis genom utsikten, omgivande natur eller genom en avskalad och geniun gestaltning. Spänning och mystik kan uppnås genom kontraster eller dolda dimensioner.

Studier av begravningsplatser

I samband med fallstudierna skedde många av platsbesöken i början av arbetets gång, innan tävlingsprogrammet för minneslunden på Östra kyrkogården presenterats och hela arbetsområdet för projektet definierats. Att tävlingen skulle handla om minneslunden på Östra kyrkogården var dock känt, men inte på vilket sätt eller vilket det exakta tävlingsområdet var. Således var platsbesöken inte styrda av själva tävlingsriktlinjerna utan lämnade studieplatserna öppna att utforska på ett mindre

styrt sätt. De spelade en roll som introduktion till hur en begravningsplats kan se ut och utformas. Vetskapen om att minneslunden var en del av tävlingen gjorde det dock naturligt att viss tonvikt lades på olika minneslundar, minnesplatser och askgravlundar. Nedan presenteras de besökta platserna och på följande sidor en kort sammanställning av olika detaljer och drag från platsbesöken som följt med under gestaltningsprocessen. Sammanfattande minnesanteckningar av fallstudierna är bifogade, se bilaga 1 & 2.

Minneslundar, askgravlundar och minnesplatser:

Kyrkogårdar i sin helhet:

- *Griftegården i Augerum utanför Karlskrona av Per Friberg*
- *Görvälns griftegård i Järfälla av Per Friberg*
- *Berthåga kyrkogård i Uppsala av Ulla Bodorff, med tillägg av Monica Sandberg och Nils Odén*
- *Skogskyrkogården av Gunnar Asplund och Sigurd Lewerentz*

- *Östra begravningsplatsen, Kristianstad*
- *S:t Pauli Mellersta kyrkogård, Malmö*
- *Gamla kyrkogården, Malmö*
- *Norra kyrkogården, Lund*
- *Silverdals griftegård, Stockholm*
- *Griftegården i Augerum, Karlskrona*
- *Görvälns griftegård, Järfälla*
- *Berthåga kyrkogård, Uppsala*
- *Norra begravningsplatsen, Solna*

10. Besökta kyrkogårdar och minneslundar

Fyra kyrkogårdar med landskapet som utgångspunkt

Valet av kyrkogårdar grundar sig i intresse för upphovsmännen och deras förmåga att, på olika sätt, tydligt förankra, integrera eller harmonisera med landskapet i de kyrkogårdar som studerats.

Skogskyrkogården av Sigurd Lewerentz och Gunnar Asplund, invigd 1920, anläggandet fortsatte fram till 1940

Den tävling som utlystes för en ny kyrkogård i Enskede efterlyste ett förslag som tog vara på platsens förutsättningar, såväl topografi som skog. Gunnar Asplunds och Sigurd Lewerentz vinnande förslag *Tallum* kom att bli en kyrkogård med byggnader och landskap i harmoni med varandra, med besökarens upplevelse i centrum (Stockholms stad, 2015).

Berthåga av Ulla Bodorff, invigd 1965, med tillägg av Monica Sandberg och Nils Odén 2001

Sedan järnåldern har Berthåga varit ämnat till att vara begravningsplats. Ulla Bodorff skapade en kyrkogård med avstamp i det uppländska landskapet. Claus Nowotny och Bengt Persson (1988, s. 28-29) poängterar i skriften *Ulla Bodorff – landskapsarkitekt 1913-1982* kontrasten mellan det människoskapade och naturskapade

och skriver att ”Inom området finns stiliserat hela skalan av Upplands natur. Skog, hagmark och åker. Slutenhet och öppenhet, kärvhet och idyll.”. 2001 utvidgades området och några tillägg gjordes på begravningsplatsen, bland annat Trädkyrkan, en landskaplig avspiegling av Domkyrkan i centrala Uppsala, samt minnesplatsen, belägen på en höjd med utblick över landskapet.

Görvälns Griftegård av Per Friberg, 1966–77 Griftegården i Augerum av Per Friberg färdigställd 1980

Per Friberg var både landskapsarkitekt och arkitekt och såg sina anläggningar som treenigheter: hus, trädgård och landskap (Andersson, 2005), vilket är väl synligt i både Augerum och Görväln. I båda anläggningarna utgår Friberg från landskapet och utnyttjar nivåskillnaden och skogen, med en vattentrappa i anslutning till kapellet och kapellet i anslutning till entrén. Tanken kring kistans väg är central i anläggningarna, utformningen av kyrkogårdarna liknas med sekvenser och ett stramt formspråk i de avdelande elementen (Andersson, 2005).

Mötet med omgivningen

11. Skogskyrkogårdens entré bidrar med en upplevelse av att lämna staden utanför och kliva in i något annat. Det är dock tydligt att en stadsbelägen kyrkogård kräver en tydligare avgränsning till omgivningen för upplevelsen av en lugn plats. På andra ställen av kyrkogården är närvaron av omgivande infrastruktur påtaglig.

12. I Augerum bjuds omkringliggande bokskog in och kyrkogården avgränsas med en vacker stenmur.

13. I Berhåga avgränsas kyrkogården med stenmur mot villaområdet, men öppnar upp sig mot landskapet i andra riktningar.

14. Görvälns griftegård drar fördel av omkringliggande natur och avgränsningen mynnar ut i omgivningen.

Målpunkter och bärande element i kyrkogårdens struktur

15. Vattentrappan på Görvälns griftegård som leder upp mot minneslunden med utsikt över landskapet har en central roll i kyrkogårdens utformning.

16. Även på Griftegården i Augerum använder Per Friberg vattentrappan som strukturbärande element, här leder den från kapellet och ner mot gravkvarteren.

17. Sju brunnars stig på Skogskyrkogården är central i anläggningen och skapar en siktlinje från meditationslunden till Uppståndelsekapellet.

18. Berhåga skiljer sig något från de andra kyrkogårdarna, här är inte strukturen lika tydligt förankrad till ett visst vidsträckt element. Istället är det klocktornet som utmärker sig, det upplevs mäktigt vid ankomsten från entrén och blir en första målpunkt för orienteringen på plats.

Kvarteren - utformning och indelning

19. På skogskyrkogården upplevs gravkvarteren i tallskogen nästan flyta samman, på andra ställen används landskapsmodellering som avgränsning.

20. På Griftegården i Augerum finns en sittplats omfamnad av en betongmur och pergola placerad vid de olika gravkvarteren.

21. Kvartersindelning med hjälp av formade vallar på Görvälns griftegård.

22. Den naturlika karaktären präglar även kvartersindelningen i Berhåga kyrkogård, häckar i vackra höstfärger skapar en kontrast och betonar horisontella linjer i landskapet.

Minnesplatser/minneslundar inom kyrkogårdarna

23. Skogskyrkogården: Almhöjden, en kvadratisk formad plats, starkt sammankopplad med andra delar av kyrkogården. Placerad på en höjd betonas känslan av att lämna vardagen bakom sig, hängalmarna och muren förstärker rumskänslan och gör att platsen upplevs skyddad.

24. Augerum: Minneslunden är placerad i utkanten av ett större rum som markeras av en stenformation i gräsmattan.

25. Görväln: Minneslunden vid källan av vattentrappan med utblick över landskapet. Utblicken tillsammans med ljudet från vattentrappan och ljuset som strilar mellan tallarna ger en lugn och behaglig upplevelse.

26. Berhåga: Minnesplatsen uppe på en höjd ger en vacker utblick över landskapet, vatteninstallationen ger dock en något ödslig känsla när den inte är i bruk.

Lärdomar från platsbesök i minneslundar

Smyckningsplats

Enligt egna observationer upplevs de minneslundar med ordnade, integrerade smyckningslösningar ge ett lugnare intryck. Det är viktigt att ge besökaren en tydlig plats för ljus och blommor för att platsen inte ska upplevas stökig. Plastvaserna bör gömmas och ljus och blommor gärna separeras.

27. En tydlig och ordnad smyckningsplats på Norra Kyrkogården i Lund. 28. Smyckningsplatsen på Gamla kyrkogården i Malmö, väl integrerat men placerat i marknivå. 29. Vaser placerade i singel på Norra kyrkogården i Solna. 30. En mur med både blommor och ljus på Silderdals griftegård ger ett något stökigt intryck.

Fokuspunkt

En fokuspunkt och vacker omgivning är en väl fungerande kombination. Det är viktigt att smyckningsplatsen inte konkurrerar med andra fokuspunkter, alternativt att dessa är integrerade med varandra. Det bör inte vara för många föremål av samma ”tyngd”, men heller inte för många föremål överlag. Med fördel kan befintliga träd och vacker omgivning framhävas istället. Uttrycket *less is more* upplevs fungera bättre i de flesta minneslundar.

31. I Görväln är fokuspunkten tydlig men också sammankopplad med ett större sammanhang, den upplevs ödmjuk inför omgivningen vilket framhäver skogen runtom. 32. Fokuspunkten på Pauli mellersta kyrkogård utgörs av ett konstverk, möjligen hade konstverket kommit bättre till sin rätt om det inte behövde konkurrera med smyckningslådor bredvid. 33. På Kristianstad Östra begravningsplats finns många olika inslag som konkurrerar om uppmärksamheten. 34. I Augerum utgörs centrumunkten av en rejäl stendamm och en liten fontän.

Avgränsning, omgivning och utblick

Med fördel utvidgas rummet med hjälp av utblickar. Alla platser har dock inte de förutsättningarna, då blir snarare avgränsningen och förhållandet till omgivningen viktigare. Är det en stadsbelägen minneslund bör den på ett tryggt sätt avskärmas från störande moment så som snabb rörelse och ljud, antingen genom dess placering eller andra byggda eller planterade inslag.

35. I Görväln ramas minneslunden in med hjälp av en mjukt slingrande betongmur, skogen runt omkring är viktig för platsens rumslighet. 36. Från minnesplatsen på Berthåga erbjuds en vacker utsikt över kyrkogården och i fjärran syns domkyrkotornen i centrala Uppsala. 37. Den centralt belägna minneslunden på gamla kyrkogården i Malmö avgränsas med en cirkelformad låg häck samt de gamla, stora träden. Läget mitt i kyrkogården gör platsen lugn i kontrast till myllret utanför kyrkogårdens staket. 38. Minneslunden på Norra kyrkogården i Lund avgränsas med hjälp av en låg granitmur, klippta häckar och träd i rader. Avgränsningen är viktig för att skymma sikten mot trafiken som leder till kapellet.

Materialval & markbeläggning

Det är en fördel om materialvalen går i linje med kyrkogårdens karaktär. En slät sten i fallande längder passar mindre bra i minneslundar av naturkaraktär medan denna typ av material är mer passande i en stadsbelägen kyrkogård. Att variera material i form av struktur och färg är dock en fördel för att platsen inte ska upplevas monoton.

39. Materialvalen och stenläggningen i Görväln går väl ihop med platsens karaktär. 40. I Augerum används sten i en grå skala men med olika strukturer. 41. På den stadsbelägna kyrkogården St Pauli mellersta har minneslunden kalksten i fallande längder längs de raka gångarna. 42. Granithållar ramar in grusgångarna på Norra kyrkogården i Lund och tydliggör platsens form.

Del 4

Sigurd Lewerentz & Östra kyrkogården

Att göra ett gestaltungsarbete för en plats som Östra kyrkogården är komplext. Kyrkogården har höga arkitektur- och kulturhistoriska värden, med stora kvaliteter både materiellt och formmässigt. Arkitekten Sigurd Lewerentz arbetade med kyrkogården återkommande under nästan hela sitt yrkesverksamma liv. Att arbeta med den här typen av plats kräver stor respekt inför uppgiften. Carola Wingren (2013) skriver att inom trädgårdsdesign, och framförallt inom kyrkogårdsarkitekturen, skiljer sig arbetet med den här typen av arv från hur byggnader behandlas, som att landskapet inte får samma respekt. Wingren skriver ytterligare att arbetet med en plats som Östra kyrkogården bland annat kräver stor kunskap inom landskapshistoria, kyrkogårdsarkitektur och en expertis inom det konstnärliga uttrycket.

I det tävlingsprogram som presenterats efterfrågas en gestaltning som går i linje med Lewerentz anda och en stor del av arbetet med gestaltungsförslaget har varit att förstå vad exakt Lewerentz anda är, både genom studier av Östra kyrkogården och av arkitekten Sigurd Lewerentz andra verk. I detta avsnitt följer en presentation av arkitekten Sigurd Lewerentz och tolkningar av vad Lewerentz anda är följt av en närmare analys av Östra kyrkogården i sin helhet, i syfte att erhålla en bättre grund för den här typen av uppgift.

Sigurd Lewerentz

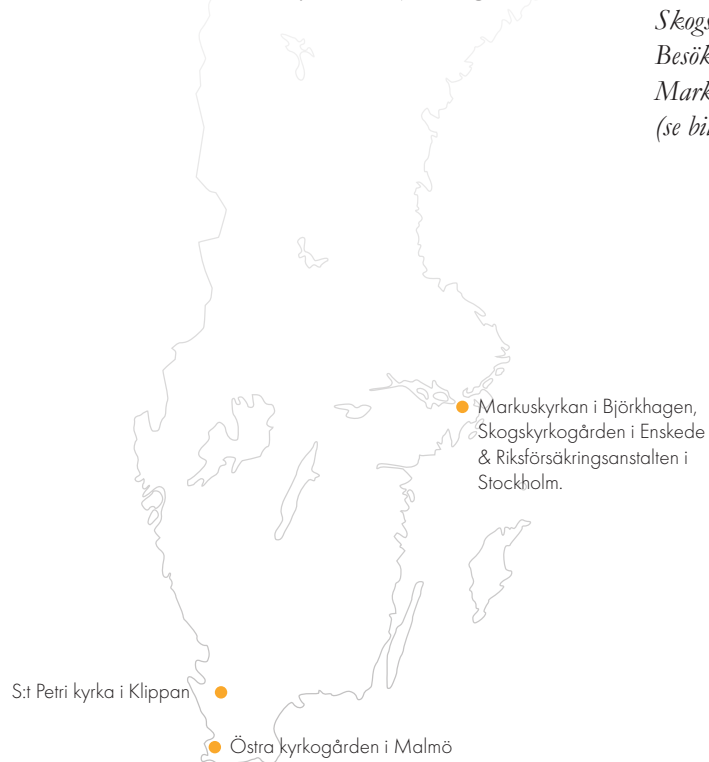
Sigurd Lewerentz, född 1885, var en arkitekt som under stora delar av sin karriär gick under radarn. Lewerentz inledde sin karriär med studier på Chalmers tekniska skola, praktik i Tyskland och därefter arkitekturstudier på konsthögskolan i Stockholm, där han och ett antal andra studenter bröt sig ur den konventionella undervisningen för studier på tillfälliga Klara skola. 1915 vann Lewerentz, tillsammans med Gunnar Asplund, uppdraget att utforma Skogskyrkogården i Stockholm och året därpå, 1916, vann Lewerentz uppdraget att utforma Östra kyrkogården i Malmö. Ett projekt som kom att följa honom under hela hans livstid (Ahlin, 1985).

I Lewerentz katalog av arbeten finns många projekt och skisser, men bara en liten del av dessa realiserades. Efter arbetet med Malmö opera valde Lewerentz att dra sig tillbaka som arkitekt under ett drygt decennium, då han istället startade Idesta, ett företag som utvecklade dörr- och fönstersystem. Under 1950- och 1960-talet återvände Lewerentz till arkitekturen och ritade Markuskyrkan i Björkhagen, S:t Petri

kyrka i Klippan och Blomsterkiosken på Östra kyrkogården i Malmö, verk som kom att göra honom till en internationellt erkänd arkitekt (Ahlin, 1985). Idag finns ett stort intresse för Lewerentz som arkitekt, såväl nationellt som internationellt.

För att arbeta fram ett förslag till Östra kyrkogården har en specifik fråga varit central: Vad är Lewerentz anda? För att ta reda på det har olika verk, både byggnader och kyrkogårdar, besökts i den mån det funnits tid och varit möjligt under en pågående pandemi. På nästföljande sidor kommer de mer handfasta iakttagelser som gjorts utifrån de studiebesök som utförts. Sökandet efter Lewerentz anda har dock inte begränsats till platsbesök, då dessa, trots deras storhet, egentligen är en liten del av allt Lewerentz ritat. Janne Ahlins bok *Sigurd Lewerentz, arkitekt* har varit betydande i sökandet men även information från broschyrer, arkiv, artiklar och andra böcker.

Besökta kyrkogårdar: Östra kyrkogården (se s. 38-49), Skogskyrkogården Enskede (se bilaga 1)
Besökta byggnader: Riksförsäkringsanstalten (utifrån), Markuskyrkan i Björkhagen och S:t Petri kyrka i Klippan. (se bilaga 3)

43. Besökta verk av Sigurd Lewerentz

Vad är Sigurd Lewerentz anda?

Arkitekten till Stockholms stadshus, Ragnar Östberg, påpekade i samband med ett tävlingsförslag 1914 att arkitekt Sigurd Lewerentz ”tog till vara, utnyttjade och gjorde det bästa av naturliga förhållanden” (Bodén, 2006, s. 6). Både Östra kyrkogården och Skogskyrkogården ger tydligt uttryck för denna beskrivning genom att använda platsens befintliga natur som grundläggande element och ge dessa en arkitektonisk skepnad. Christer Bodén (2006, s. 8) skriver: ”Otvivelaktigt präglades också hela Lewerentz arkitektoniska verk ända från början av en grundläggande känsla för den enkelhet och direkthet i uttrycket, som både hade sina rötter i det praktiska hantverket och den anonyma svenska byggnadstraditionen.” Något som tydligt syns i arkitektens rena formspråk och raka linjer.

Janne Ahlin (1985) beskriver tre viktiga inslag i Lewerentz arkitektur. Dels det gyllene snittet som fascinerade Lewerentz och exempelvis användes i proportionerna av Uppståndelsekapellet (se fig. 46). Dels symmetri, men också avvikelser från den. Dels inslag från naturen, som är återkommande i såväl färgval som mönster (se fig. 44, 45).

Lewerentz lade stor vikt vid hantverket och äktheten i materialen var central, vilket möjligen grundar sig i hans egen delaktighet i faderns glasbruk, där han själv fick ta del av hantverkskunnandet (Edman, 2002).

Från 1910-talet till så sent som tidigt 1970-tal var Lewerentz verksam, en tidsperiod då mycket händer inom arkitekturen och en stor stilsförändring sker. Från 1920-talets klassicism till 1930-talets minimalistiska funktionalism. Stilsförändringen syns i Lewerentz verk, inte minst på Östra kyrkogården (se sida 48). Men Lewerentz var inte heller den arkitekt som lät sig styras av de olika stilarnas regler (Ahlin, 1985). Ett tydligt exempel är Uppståndelsekapellet, en byggnad i stiluttrycket nyklassicism som inte följer några regler för de typiskt klassicistiska uttrycken (Världsarvet skogskyrkogården, 2015). Även Riksförsäkringsanstalten är uttrycksmässigt en funktionalistisk byggnad men med en typologi hämtad från ett klassiskt stadspalats (Fredric Bedoire, 2017).

44. Golvet i Uppståndelsekapellet har en tydlig referens till vatten med dess vågformade mönster av mosaik. Fotograf okänd, Ur ArkDes samling. 45. Även i taket i Markuskyrkan syns vågformer.

46 & 47: Uppståndelsekapellet (1925) har en klassicistisk stil och proportioner efter gyllene snittet och Riksförsäkringsanstalten (1932) har ett tydligt funktionalistiskt uttryck.

Sigurd Lewerentz anda utifrån egna iakttagelser

Skogskyrkogården har länge funnits på listan av platser att besöka och första besöket på skogskyrkogården blev en tidig, vackert disig oktobermorgon med höstfärger som var i ett första stadium. Gissningsvis var det dock inte vädret som förstärkte upplevelsen av den storslagenhet som Skogskyrkogården erbjöd. Utblicken från Almhöjden, både mot omgivningen, men framförallt mot Uppståndelsekapellet och Sju brunnars stig – den är mäktig och väl värdig en begravningsplats (se fig. 48). Lewerentz har även en förmåga att leda besökaren och regissera rörelsen genom att arbeta med kontraster som följer längs en utstakad väg, från Almhöjden till Uppståndelsekapellet skiftar vägen från högt till lågt, öppet till slutet, ljus till mörkt och sedan ljus igen.

Även Östra kyrkogården har en storslagen karaktär, men av andra skäl. Det är snarare utblicken från åsen över de södra gravfälten med de strikta och raka linjerna. De horisontella avenbokshäckarna i kontrast till träden med arkitektoniskt formade habitus. Med den omgivande bokridån som bakgrund och den välartikulerade åsen som erbjuder utblickar längs hela kyrkogården.

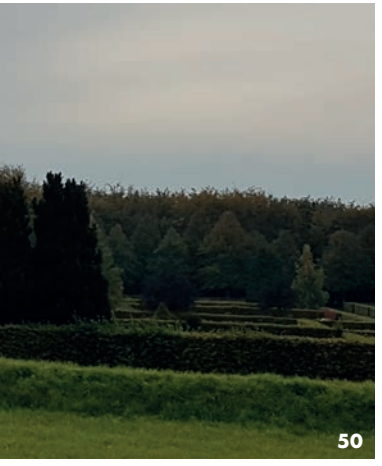
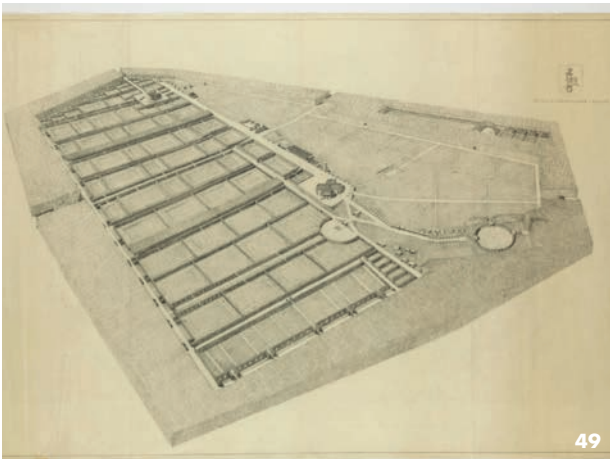
Båda kyrkogårdarna är ett resultat av platsens förutsättningar men även ett resultat av stora drag och konsekvent formspråk. Vilket ger upplevelsen av att platsen agerar som en enhet. Att Lewerentz arbetade med stora drag är inte bara tydligt i helhetsstrukturen och dess olika komponenter utan även i det arkitektoniskt formade landskapet (se fig. 51, 52, 53). Det är inte bara en liten justering utan en relativt radikal omvandling från något naturligt till något som tydligt formats av människan.

Formspråket är tydligt, Lewerentz använder sig av kvadraten, cirkeln och raka linjer (se fig. 54), starka och enkla former. I landskapet betonades rummen genom murar, träd och klippta häckar (se fig. 55, 56).

I anläggningarna syns material som åldrats väl med vacker patina, Lewerentz gedigna materialkännedom är tydlig. Genom materialen och hur de används smyckas även arkitekturen. Ornamentik och mönster integreras i såväl väggar, tak och golv, vilket gör att utsmyckningen upplevs subtil och självklar, enkel och reducerad (se fig. 57, 58, 59). Det är inte bara utsmyckningen av arkitekturen som integreras som en del av arkitekturen utan även det mest funktionella så som dragningen sladdar eller integrerandet av möbler (se fig. 60).

Sammanfattande punkter av Lewerentz anda enligt egna iakttagelser:

- Att arbeta i stora drag
- Modellera landskapet skulpturalt
- Sekvenser i rörelsen genom kontraster
- Ett tydligt och symmetriskt formspråk med rum för avvikelser
- Integrerade funktioner och utsmyckningar i arkitekturen
- En gedigen materialkännedom
- Känsla för höjder och olika nivåer
- Vikten av den horisontella linjen eller överkanten

48. Utsikten från Almhöjden mot Sju Brunnars stig och Uppståndelsekapellet.

49. De stora dragen i strukturen för Östra kyrkogården. Perspektiv av Sigurd Lewerentz, Ur ArkDes samling.

50. Utblick från åsen mot södra gravkvarteren på Östra kyrkogården.

51. Åsen på Östra kyrkogården, ovanför S:t Birgittas kapell.

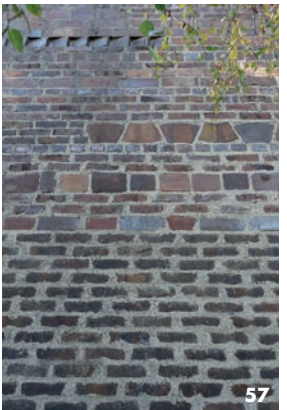
52 & 53: Gravkvarter på Skogskyrkogården.

54. Cirkeln är grundstrukturen i minneslunden på Östra kyrkogården.

55. Almhöjden: kvadratisk inramat av stenmur och hängalm på Skogskyrkogården.

56. Häckarna är ett av de mest karaktärrskapande elementen på Östra kyrkogården.

57. I den murade fasaden integreras utsmyckningen med avvikande tegelstenar och mönster i Markuskyrkan.

58. Utsmyckning i fasaden på S:t Birgittas kapell.

59. Marksten vid entrén till Markuskyrkan.

60. Bänken integreras i arkitekturen i S:t Petri kyrka.

61. Området vid Hohögsåsen som sedan kom att bli Östra Kyrkogården. Fotograf: okänd, ur Arkdes samling

Östra kyrkogården

För att få en bild av de intentioner Sigurd Lewerentz hade vid skapandet av Östra kyrkogården handlar avsnittet om kyrkogården i sin helhet i relation till Sigurd Lewerentz arbete.

En ny begravningsplats i Malmö

Vid det förra sekelskiftet kom begravningsplatserna i Sveriges största städer att bli trånga. För att lösa platsbristen på Malmös kyrkogårdar tog stadsfullmäktige den 10 september 1915 beslutet att upplåta 32 hektar mark vid Håkanstorp i syfte att anlägga en ny begravningsplats. Området bestod av skånsk slätt uppdelat av Hohögsåsen, en plats som på den tiden var ett populärt utflyktsmål för dess vida vyer över landskapet (Jansson, 2003).

För att åstadkomma en värdig begravningsplats tillsatte det Sammansatta kyrkorådet i Malmö en kyrkogårdskommitté med uppgift att

upprätta en arkitekttävling. Tävlingen utlystes 1916 och av 27 inkomna bidrag vann Sigurd Lewerentz med bidraget *Ås*. Utöver riktlinjer kring vad tävlingsförslagen skulle innefatta rent funktionellt fanns en önskan om en modern begravningsplats med en grundstruktur likt en äldre skånsk kyrkogård. Stor hänsyn skulle även tas till terrängen. Helheten var viktig och det fanns en önskan om att ta vara på Hohögsåsens monumentalitet som en del av kyrkogårdens orienteringsstruktur (Jansson, 2003).

Förslaget *Ås* ansågs ta stor hänsyn till Hohögsåsen och tävlingsdomarna värderade Lewerentz förståelse för den skånska slätten (Jansson, 2003). Efter tävlingsvinsten fick Lewerentz i uppdrag att under ett års tid göra begravningsplatsens generalplan men arbetet dröjde på grund av att Lewerentz skulle granska alla detaljer och området runt omkring, som inte var en del av uppdraget, fanns det också synpunkter kring (Ahlin, 1985).

Omgivande kontext

Intresset för det omkringliggande området berodde på vikten av att ha en ”lugn och värdig ram runt kyrkogården”. Denna ram skulle enligt önskningarna bestå av bostadshus och inte lokaler som fabriker eller andra störande verksamheter (Jansson, 2003). Synpunkterna på omgivande kontext ledde till att Lewerentz, i samråd med stadsingenjören Bülow Hübe, planerade in en kraftig alléplantering i gränsen till planerade bostadsområden. Den omgärdande bokplanteringen skulle dessutom kantas av en tre meter hög betongmur (Ahlin, 1985, s. 72), som till synes aldrig blev uppförd. Idag är kyrkogården omgärdad av en bokridå mot sydöst som har stor betydelse för kyrkogårdens inramning och rumslighet, en bokridå mot de norra delarna blev dock aldrig verklighet.

Landskapet runt Östra kyrkogården har genomgått stora förändringar sedan

begravningsplatsen anlades. Det som tidigare var en begravningsplats belägen utanför staden med omkringliggande åkermark (se figur 61) är idag en begravningsplats i staden, något Lewerentz nästan måste ha förutspått med dessa avgränsningsåtgärder. Utan bokridån hade Inre Ringvägen blivit mer påtaglig än vad den redan är, det lugn som eftersträvades är dock inget som uppnås på stora delar av kyrkogården idag, just på grund av närheten till vägen.

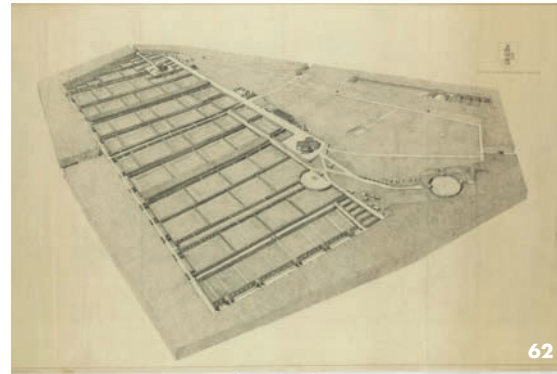

Bild från ArkDes samling. Perspektiv av Sigurd Lewerentz för Östra Kyrkogården 1923. Området är omgärdat av en bokridå åt alla rikningar.

63. Dagens utbredning av bokridån.

1. Håkanstorp

Bostadsområdet Håkanstorp, norr om begravningsplatsen, har bebyggts från 1920-talet och framåt.

2. Emilstorp

Under 1960-talet växte industrin i Emilstorp fram.

3. Apelgården

Mellan åren 1966–1970 hände det mycket söder om kyrkogården, under den korta tidsperioden byggdes hela Rosengårdsområdet med Apelgården inkluderat.

4. Flygfältsparken

Samtidigt som begravningsplatsen planerades var även planeringen av Bulltofta flygfält i full gång, precis nordöst om begravningsplatsen, på andra sidan Sallerupsvägen. Bulltofta var Malmös flygplats från 1923 fram till 1972 då den ersattes av Sturup (Malmö stad, 2020). Efter nedläggandet har stora delar av området bebyggts och närmast Östra kyrkogården ligger idag flygfältsparken.

5. Cronhielmsparken

Mellan begravningsplatsen och bostadsområdet ligger Cronhielmsparken med hundrastgård. Angränsande till parken ligger Rosengårds norra IP.

6. Videdal

Videdal öster om inre ringvägen har successivt vuxit fram från 1960-talet.

7. Inre Ringvägen

Från generalplanen 1966 syns Inre Ringvägen vilken senare kom att invigas 1974.

8. Scheelegatan

Dagens huvudentré till Östra kyrkogården är längs Scheelegatan. Vägen angränsar mot industriområdet och har en alléplantering av plataner.

9. Sallerupsvägen

Längs Sallerupsvägen gick en spårväg, idag är det en biltrafikerad väg med påfart till Inre Ringvägen.

© Lantmäteriet

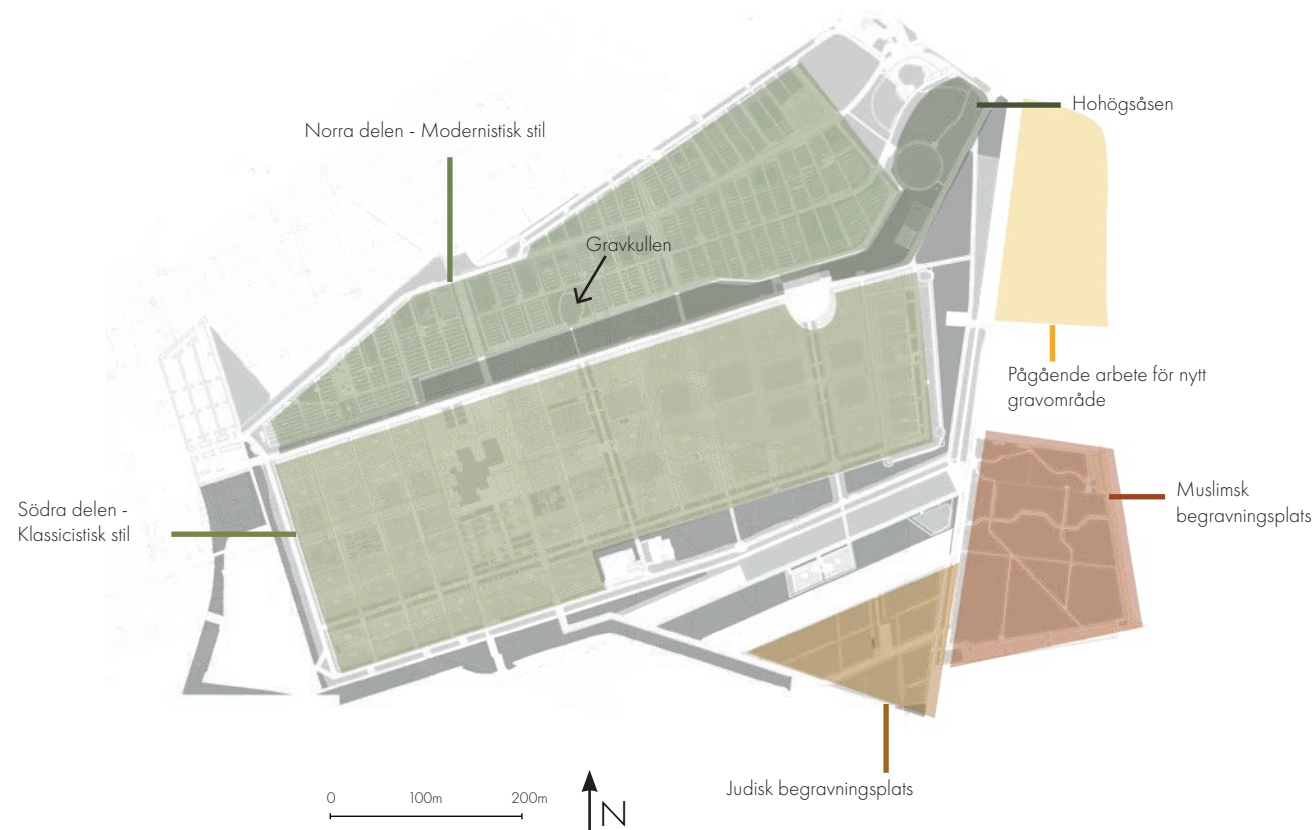
Övergripande struktur

Den övergripande strukturen för kyrkogården är baserad på landskapets form och topografi (Wingren, 2013). Gravkvarteren skulle erbjuda homogena begravningsplatser i kvadranter söder om åsen samt i rader norr om åsen (Campo-Ruiz, 2015). De två olika delarna på var sida om åsen går i linje med olika stiluttryck; den södra delen avspeglar klassicism medan den norra delen avspeglar modernism (Wingren, 2013).

De från början planerade familjegravarna uppe på åsryggen togs bort vid utvecklingen av planen vilket möjliggjorde för en publik plats som erbjöd en vid utsikt över begravningsområdet i söder. I kontrast till den publika åsen erbjöds större avskildhet för de sörjande inom gravkvarteren (Campo-Ruiz, 2015). Åsen är idag ett populärt promenadstråk som många

använder för rekreativa syften eller som plats att mötas och fika på. Längs åsen finns en gammal gravkulle som skvallrar om att platsen sedan långt tidigare vigts åt de döda. Bänkarna vid gravkullen tycks vara extra populära.

Den övergripande strukturen inom bokridån är fortsatt tydlig men ytterligare områden har på senare år tillkommit. Idag finns även en judisk och en muslimsk del och begravningsplatsen har gått från de 32 hektar som Malmö stad upplät i början av 1900-talet till att omfatta cirka 50 hektar och är idag en av Sveriges tre största kyrkogårdar (Rosengren & Striner, 2013).

65. De olika delarna i begravningsplatsens struktur.

Gravvårdarna

Stort fokus låg på begravningsplatsens helhet och inom det var gravvårdens utseende av stor betydelse. Således innefattade förslaget även strikta riktlinjer kring gravvårdarnas utseende (Ahlin, 1985). Lewerentz förespråkade ett rakt avslut på stenen, som han för tidskriften Byggmästaren 1928 förklarade "då det mest störande för helhetsintrycket på en modern kyrkogård i allmänhet är den mycket varierande och oroliga övre konturen av monumenten". Gravvårdarna avgränsades av häckar och grusgångar (Jansson 2003, s. 184)

Material & Växtlighet

Överlag skulle växtvalet vara enkelt. Den omgärdande planteringen föreskrev Lewerentz bestå av bok och ek där marken skulle täckas av fjolårslöven. Inom de regelbundna gravkvarteren skulle det vara lind (Ahlin, 1985). Gravkvarteren skulle avgränsas med bokhäckar på högst 1,60 meter (Jansson, 2003). Där rummen var öppna föreskrevs ett fåtal lågväxande träd. På utvalda ställen skulle dock pyramidpoppel planteras och fungera som riktmärken inom begravningsplatsen. Överlag skulle mark vara täckt av gräs (Ahlin, 1985).

Idag syns en tydlig skillnad i växtvalet inom de två olika delarna om åsen. I de norra delarna, med den modernistiska karaktären, är växtvalet

mjukt och yvigt, där finns mycket björk och mer lågväxande träd. I detta område är marken uteslutande täckt med gräs och gravarna ligger på rad längs lågväxande Ölandstok. I den södra delen, med en striktare och mer klassicistisk utformning, finns tvärgående alléer och klippta avenbokshäckar med uppstickande habitus av arkitektonisk och strikt karaktär med vissa undantag för yviga björkar. Det är detta arkitektoniska landskap, med bokridån i bakgrunden, som syns från åsens promenadstråk.

Lewerentz hade stor materialkännedom vilket syns inom hela kyrkogården, både i byggnader, trappor och gravkvarter. Det är i materialen och mötena som utsmyckningen finns. Inom kyrkogården syns mycket ölandskalksten men även annan natursten så som skiffer. När vissa kvarter har renoverats har dock en del av naturstenen bytts ut till betongmarksten vilket tyvärr påverkar upplevelsen av kyrkogårdens helhetstanke negativt. Längs de större vägarna har även gruset bytts ut till asfalt vilket gör att vägarna upplevs ännu större och sätter bilen i fokus, vilket inger en negativ känsla på en kyrkogård som bör prioritera upplevelsen av platsen före denna praktikalitet. Vägen som sträcker sig längs åsen mellan de två entréerna, en av kyrkogårdens mest bärande struktur, upplevs för en gångtrafikanter som vilken väg som helst med dess farthinder och överdimensionerade bredd.

66. Bokridån

Södra delen

67. Skiffertrappa vid S:t Gertruds & S:t Knuts kapell.
68. Röd ölandskalksten längs gångarna i ett av kvarteren. Strikt klippta häckar och pelarek ger ett format arkitektoniskt uttryck.
69. Allé mot S:ta Birgittas kapell.
70. Utblick från åsen: klippta häckar och pelarek.

Norra delen

71. Skyltar till gravkvarteren.
72. En lummig karaktär i de norra gravkvarteren med björk, ölandstok och lågväxande träd.

Åsen

73. Vy från åsen ovan Ceremoniplatsen med dess formade uttryck.
74. Vid S:t Gertruds & S:t Knuts kapell sträcker sig en vägg av oxel mellan åsen och kapellen.

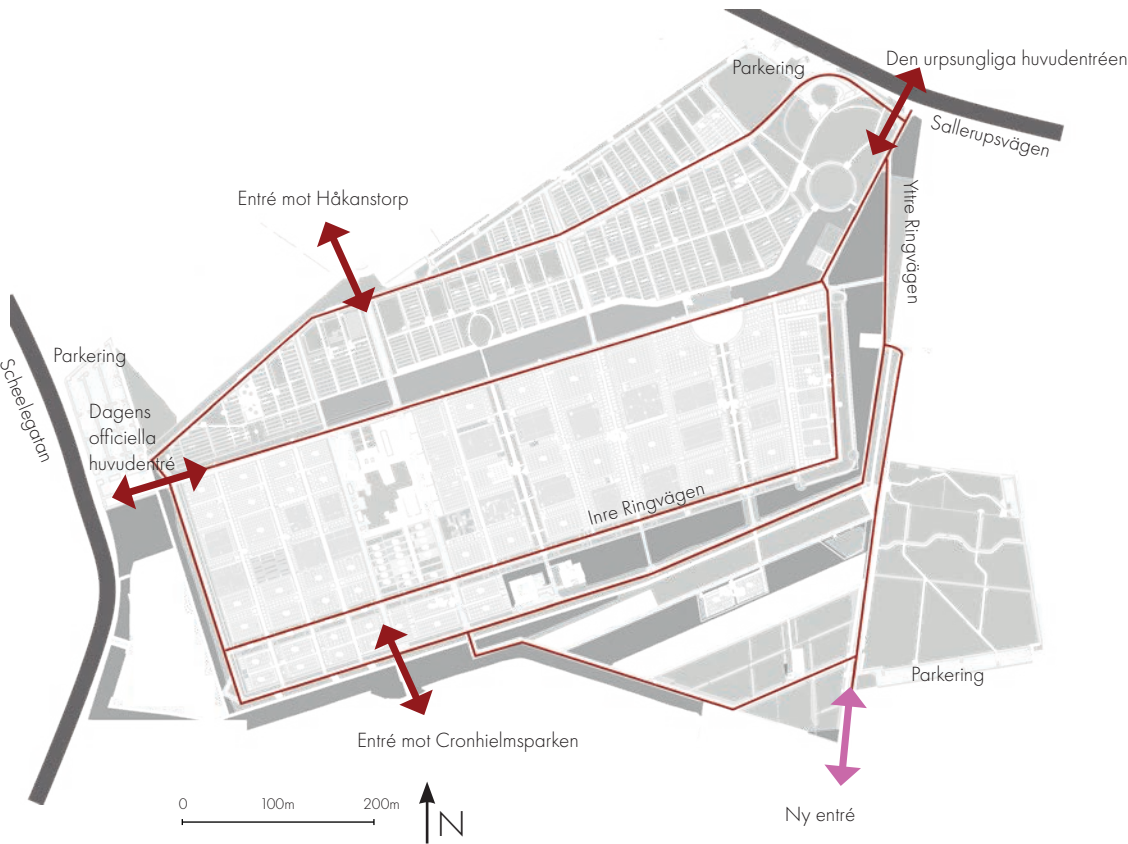
Entré och vägar

Lewerentz placerade huvudentrén mot Sallerupsvägen eftersom en spårvägslinje passerade där. Entrén mot Scheelegatan blev dock också aktuell när en ytterligare spårvagnslinje tillkom. Från entrén vid Sallerupsvägen kan besökaren färdas längs en huvudväg som går tvärs genom kyrkogården, längs med åsens södra sida (Ahlin, 1985). Idag är entrén mot Scheelegatan den officiella huvudentrén till kyrkogården.

I Lewerentz förslag fanns fyra entréer riktade mot olika håll, flera entréer bjuder in omgivningen samtidigt som begravningsplatsens tydliga avgränsning och inramning med både en hög mur och kraftig plantering skulle göra platsen

till något väldigt avskilt från omgivande kontext. Lewerentz planerade entréer kan ha syftat till en viss intention att guida besökaren genom kyrkogården längs utvalda stråk för att uppmärksamma olika vyer (Wingren, 2013). Idag finns alla fyra entréer men även nya entréer i anslutning till de nya gravområdena.

Inom området planerades vägarna i tre olika hierarkier. Huvudvägarna Yttre och Inre Ringvägen planerades längs det avgränsande bokbeståndet som omgärdar inre gravfältet. Utöver ringvägarna planerades tvärgående vägar för att förbinda gravkvarterens lokala vägar med huvudvägarna (Ahlin, 1985).

75. Huvudvägar & entréer

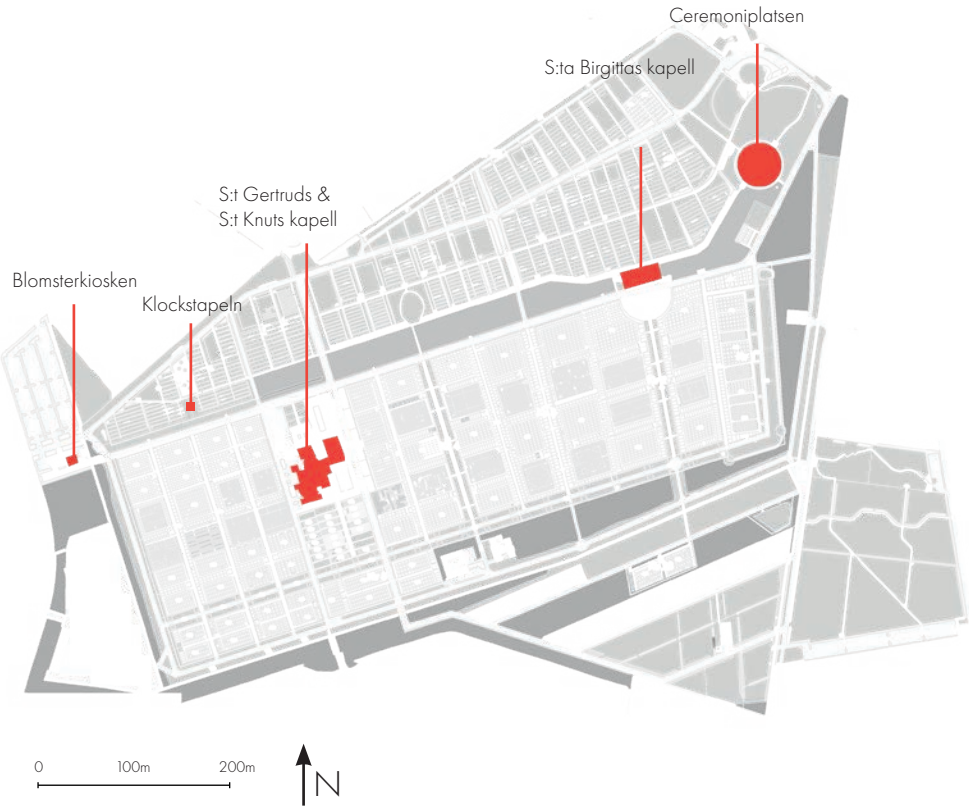
Byggnaderna (Se bilder sida 48)

Ceremoniplatsen, som inte är en byggnad i samma bemärkelse som övriga byggnader, kom till 1926 och är en stor cirkulär plats med himlen som tak och bokhäck som väggar, placerad i åsens östra del, närmast entrén mot Sallerupsvägen (Campo-Ruiz, 2015). I platsens mitt fanns tidigare en katafalk (plats för likkistan) i kalksten men denna byttes ut 1990 till en damm och ett konstverk för att bättre anpassas efter dess funktion som minneslund (Movium, 2021).

Den första av de andra byggnaderna som stod färdig var St:a Birgittas kapell från 1927 i en slags nyantik klassicism. 1931 uppfördes ett krematorium som 1944 integrerades med

de nya kapellen S:t Gertrud och S:t Knut. Kapellen har en fasad av marmorflis, som tunna tegelstenar, vilket ger en textil karaktär. Den sista byggnaden, blomsterkiosken, uppfördes 1969 och blev Sigurd Lewerentz sista arbete med begravningsplatsen. Denna byggnad har en fasad av gjuten betong mot formplywood. Byggnaderna är mycket olika och speglar de många olika tider Lewerentz var verksam under. Från en stram klassicism, till en mindre formell men trots det monumental arkitektur till en betongarkitektur i brutalistisk anda.

Trots byggnadernas olikheter i material och stil är de tydligt präglade av Lewerentz sätt att använda material och experimentera med stilar. I alla byggnader syns en integrerad utsmyckning, ornamentiken på St:a Birgittas kapell, materialmötena och mönstret i S:t Gertruds och S:t Knuts kapell samt det strama rutmönstret i blomsterkioskens fasad.

76. Byggnader inom kyrkogården

Ceremoniplatsen
1926

77. Ceremoniplatsen idag med kalkstenscirklar, vitkalkad mur och en centralt placerad damm. (Se länk till tävlingen i referenslistan för historiska bilder av platsen.)

S:t Birgittas kapell
1927

78. Inkilad i åsen likt ceremoniplatsen. En byggnad i nyklassicistisk stil med utsmyckande fris och en lång förhall med kolonner.

S:t Gertruds &
S:t Knuts kapell
1944

79. Betong, glas, trä och marmorflis. Förhall med pelare och omgivet av formade lindar planterade med jämna mellanrum.

Blomsterkiosken
1969

80. Betong i rutmönster och synliga fästen för fönsterna.

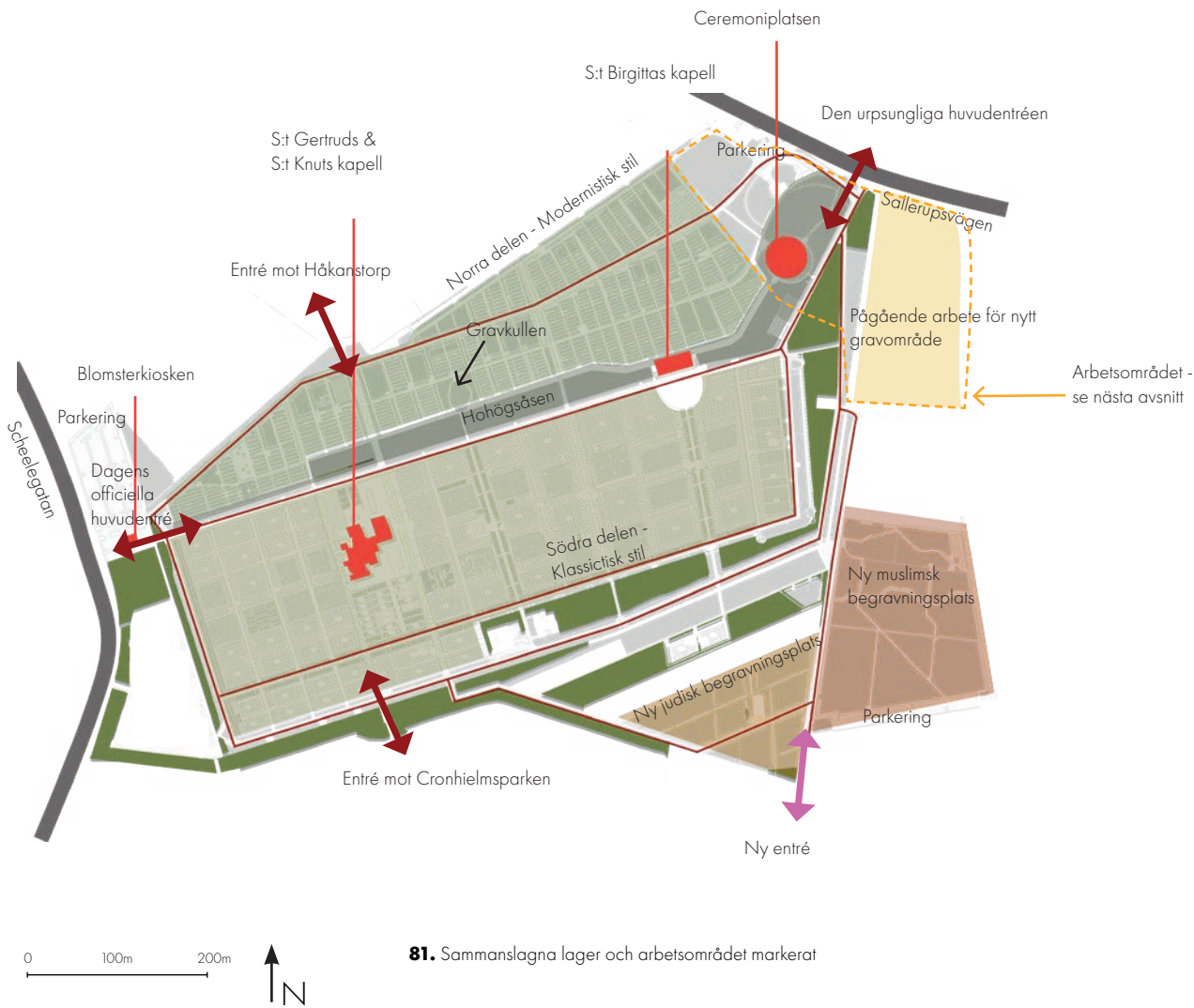

Avsnittets roll i
gestaltningsprocessen

Det här avsnittets kunskapsinhämtning och analys har varit en stor del av gestaltningsprocessen. En helhetsanalys av kyrkogården har gett en tydligare bild av Lewerentz intentioner och anda i utformningen av kyrkogården, vilket har varit betydelsefullt i beslut kring gestaltungsarbetets olika delars funktion och utformning.

Sammanfattande drag från analysen som haft betydelse för gestaltningsprocessen:

- Förhållningssättet till omgivande kontext
- De raka linjerna, både i den modernistiska och klassicistiska delen av kyrkogården.
- Enkelt och övergripande växtval
- En övergripande struktur med ringväg och tvärgående vägar
- Helhetstänk i utformningen med gedigna materialval inom kvarteren.
- Mönster och utsmyckning integrerat i det byggda.

81. Sammanslagna lager och arbetsområdet markerat

Del 5

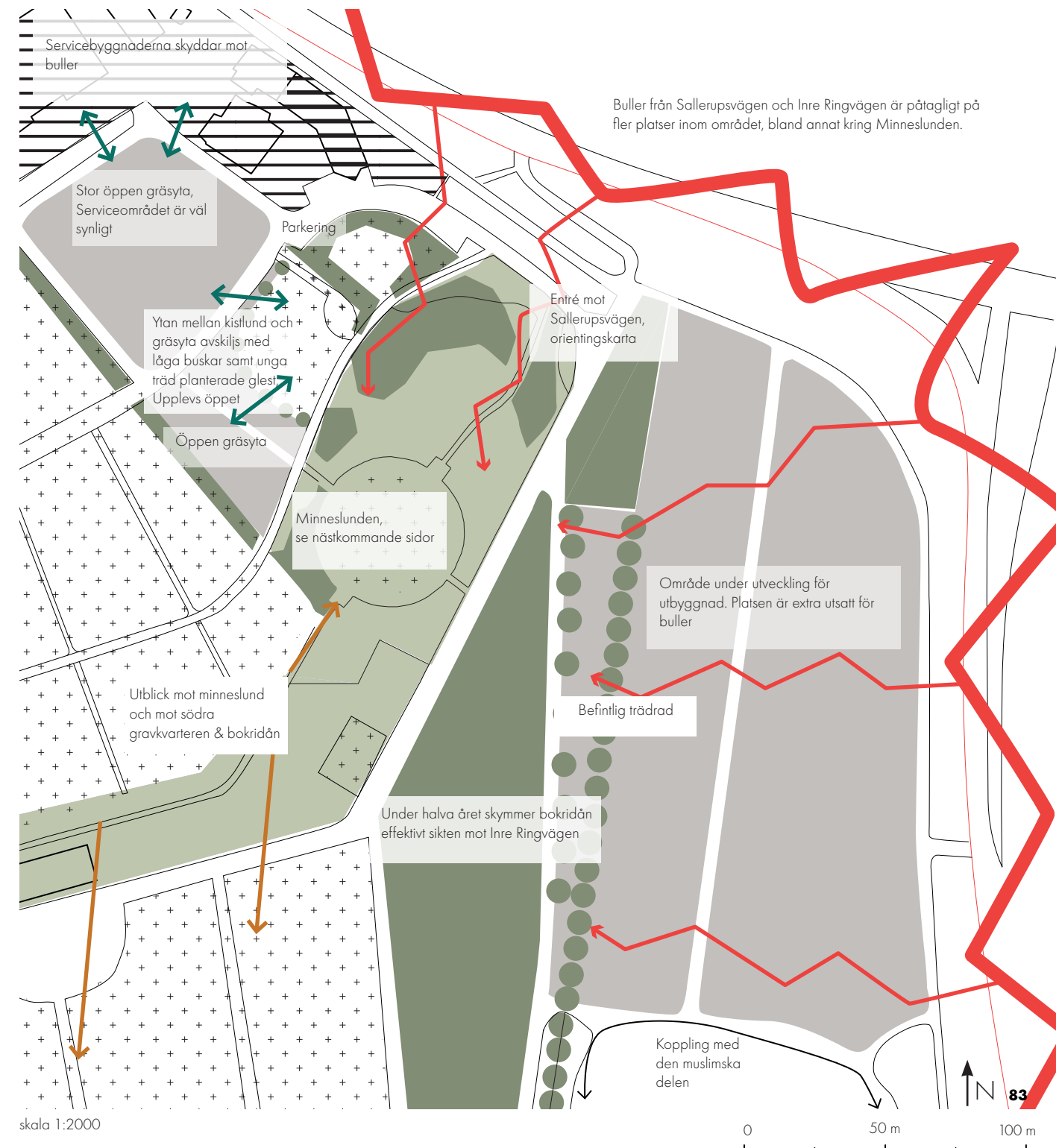
Plats & analys

I detta avsnitt presenteras den befintliga situationen av arbetsområdet. Syftet med avsnittet är att förmedla upplevelsen av platsen samt definiera viktiga element och karaktärsdrag för det specifika arbetsområdet.

Arbetsområdet

Ovan syns hela arbetsområdet för examensarbetet samt området som är inkluderat i tävlingen.

Starkaste intrycken

Minneslunden ligger nära servicebyggnaderna och är omgivet av ytor som ännu inte tagits i anspråk/är under utveckling. Den stora östra delen är i dagsläget under utveckling och genomgår en sanering, det är därför inte mycket kvar av det befintliga. Kyrkogårdsförvaltningen anger att området ska bli en utökad del av den muslimska begravningsplatsen. Området väster om minneslunden är idag en öppen gräsmatta. Den stora öppna ytan påverkar

rumsligheten kring kistlunden och ger en något öde känsla. Den öppna klippta gräsmattan påverkar vandringen mot minneslunden med ett anspråklöst intryck och att avskärma sikten mot servicebyggnaderna skulle bidra med ett lugnare och värdigare intryck.

Bokridån är av stor betydelse för både rumslighet och avskärmning av bilvägarna. Buller från omkringliggande vägar är dock ständigt påtagligt.

Vy från nordvästra entrén med bokridån i bakgrunden

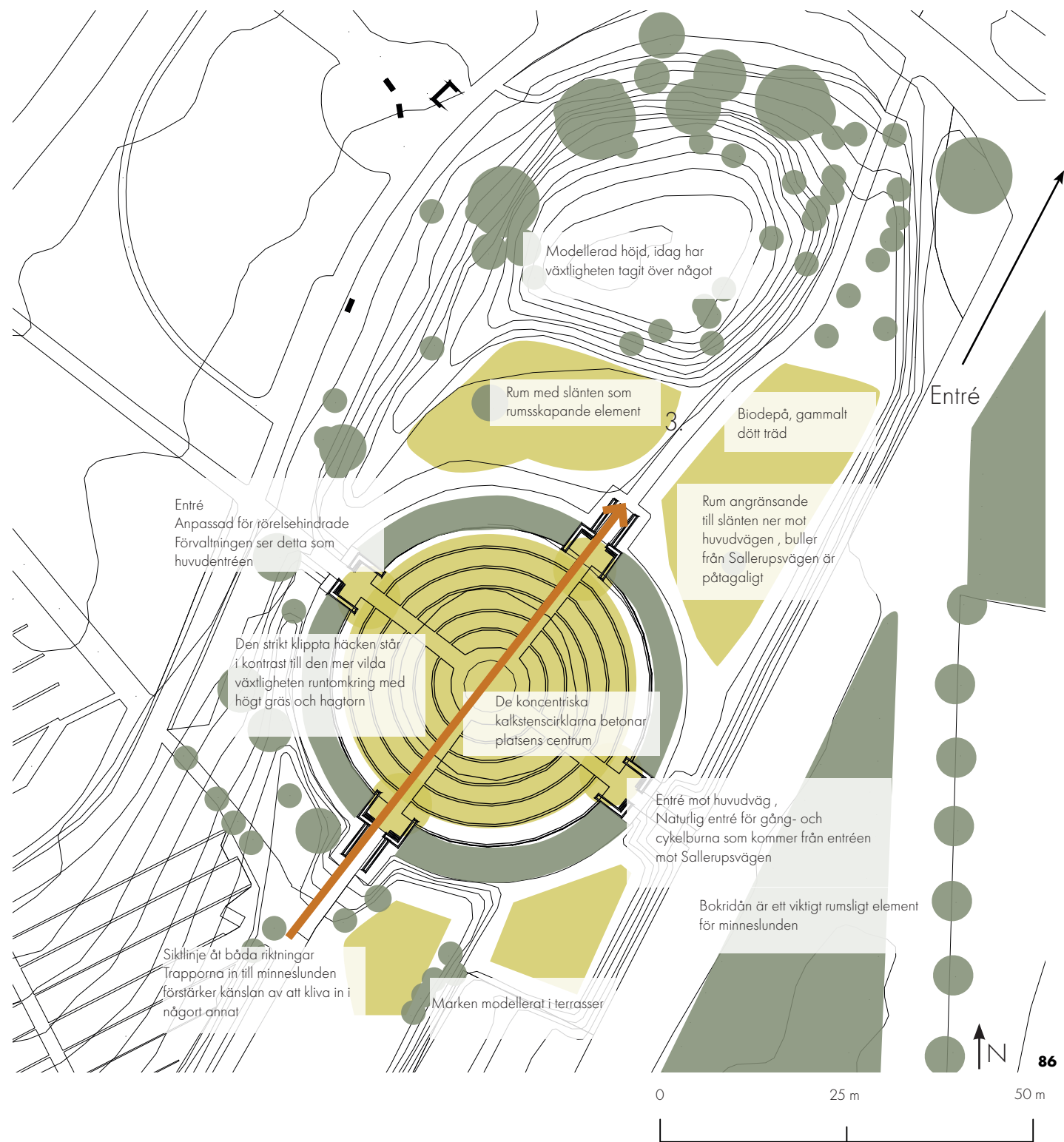
Starkaste intrycken i minneslunden

Minneslunden är ett stort och cirkelformat rum. Den kan upplevas formell med det välklippta gräset, den välklippta häcken och den starka formen – en utformning som skvallrar om platsens tidigare funktion som ceremoniplats. Platsen är tydligt formad av människan vilket skapar en fin kontrast till det mindre styrda på andra sidan häcken. Kontrasten mellan det ordnade och det vilda balanserar det annars formella intrycket.

Trots platsens storlek erbjuder nischerna, vid alla fyra entréer, ett mer privat utrymme. Nischerna gör det möjligt att dela platsen

med andra utan att känna sig iakttagen. Det är en lugn och stilla plats som upplevs statisk inom de välklippta häckarna. Utanför häckarna syns vinden i träden och fåglar som passerar. Platsens utformning bidrar med ett lugn, men trafiken är ständigt närvarande. Sittande på en bänk, skyddad av muren, dämpas bullret något.

Platsens centrum utgörs av en damm, vatten upplevs som ett viktigt inslag på platsen men dess vita botten gör att det ser smutsigt ut, vilket inte går i linje med platsens annars strama och städade uttryck.

De befintliga rummen

Området runtom minneslunden utgörs av flera nivåer och rum och karakteriseras av det modellerade landskapet. De rumsskapande elementen utgörs av höjdskillnaderna, bokridån, den klippta häcken som angränsar

till minneslunden samt träden som omger platserna. Rummen utgörs mestadels av oklippt gräs och enstaka träd. Hagtorn och det friväxande gräset bidrar med en vild karaktär i kontrast till minneslundens bok-häck. Den vilda karaktären syns även i döda träd som står kvar samt sly som växer på den modellerade höjden.

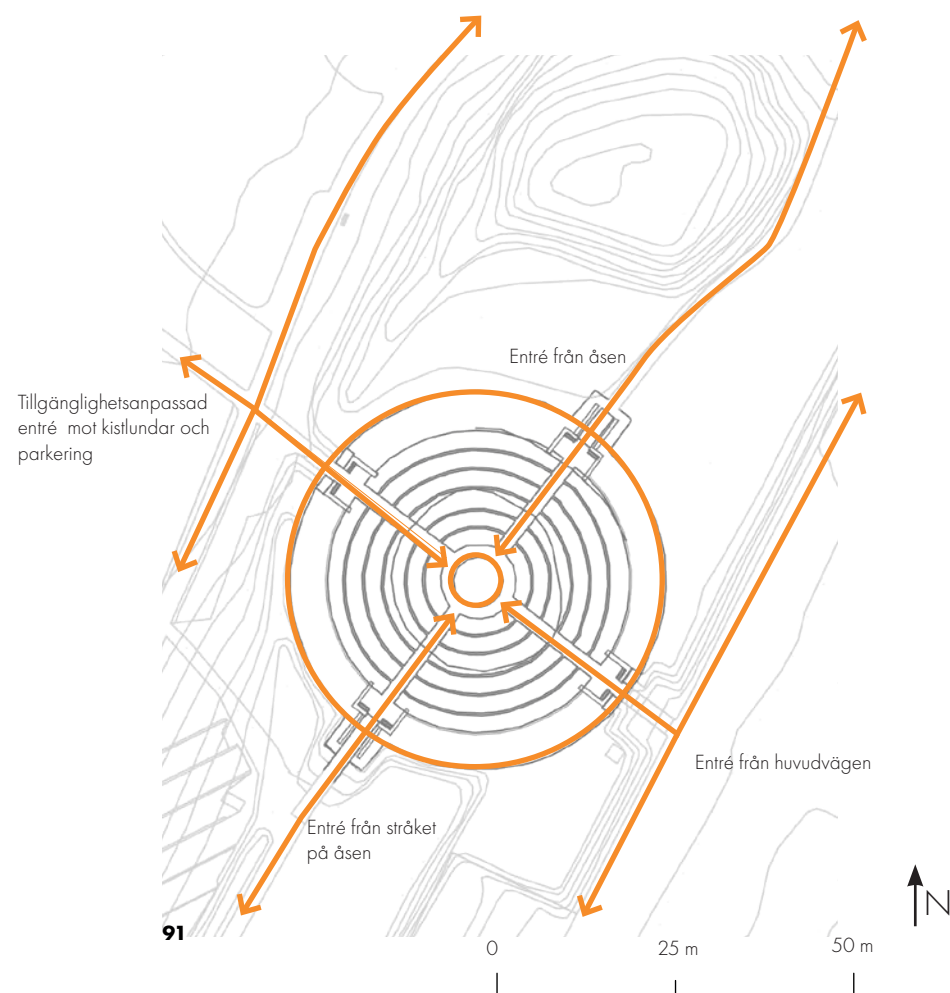

87. Landskapsmodellering och olika nivåer

88. Vy ankommande från åsen söderifrån. Kontrasterna blir tydliga, den strikta minneslunden mot växtligheten i bakgrunden

89. Bokridån har en viktig rumsbildande roll

90. Kalkstenstrappor leder upp till området norr om minneslunden

Entréer och tillgänglighet

Både kyrkogården och minneslunden har flera entréer, vilket ger en stor mängd alternativa vägval till minneslunden. Kanske går besökaren längs stråket på åsen, kanske passerar besökaren kistlunden för att ta den tillgänglighetsanpassade entrén, kanske går besökaren rakt in från huvudvägen. Kyrkogårdsförvaltningen pekar ut den västra entrén, den tillgänglighetsanpassade, som huvudentré, eller åtminstone önskad eller framtida huvudentré.

Under platsbesöken har snarare entrén mot huvudvägen upplevts som den faktiska huvudentrén, kanske för att den är riktad mot just huvudvägen. Men också för att det finns en skylt och för att entrén är mer betonad än den motsatta. Efter att ha varit på platsen flertalet gånger börjar frågan om huvudentré

kännas fel. Det finns skäl för att jobba med entréerna, till exempel bör vägen mot den tillgänglighetsanpassade entrén vara upplyst och betonas mer. Men att frånta epitetet huvudentré från entrén mot huvudvägen, med tanke på dess placering vid just huvudvägen, upplevs svårt. De fyra entréerna har alla likvärdig utformning med dess vita murar, vilken entré som upplevs vara huvudentré är troligen högst individuellt av platsens besökare.

Kyrkogårdsförvaltningen betonar att tillgängligheten på platsen är viktig och menar att alla inte kan utnyttja ytor runt om minneslunden, specifikt området vid entrén på åsen ankommande söderifrån. Smyckningsplatsen för buketter, som är i marknivå, är inte heller tillgänglig för personer med rörelsehinder.

92. Entré vid huvudvägen
93. Den tillgänglighetsanpassade entrén
94. Minneslundsens smyckningsplats är i marknivå
95. Nalkandes från åsen norrifrån

Del 6

Gestaltungsförslaget

Den kunskap som erhållits genom fallstudier, analyser och skisser har resulterat i följande gestaltungsförslag bestående av tre olika delar – Nya gravområdet, Förlängningen och Tävlingsområdet. Störst detaljfokus har legat på tävlingsområdet medan de andra två delarna har gestaltats på en mer övergripande nivå. Ett övergripande och tre områdesspecifika program har utarbetats med avseende att ta fasta på Sigurd Lewerentz anda, genom att arbeta i stora och tydliga drag.

Förslaget för tävlingsområdet presenteras enligt tävlingsbidragets format men kompletteras med en plan i större skala.

Förstärka

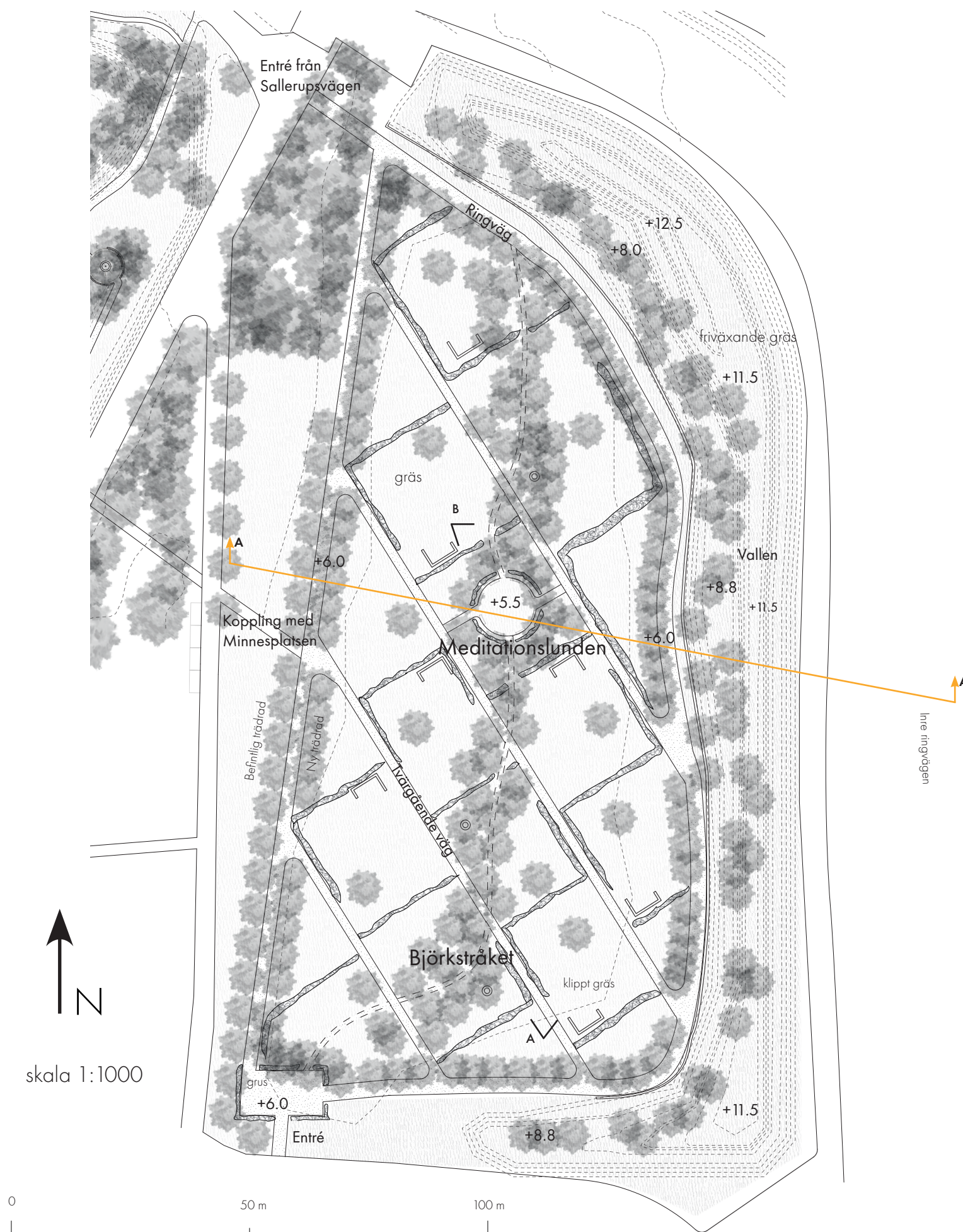
Upplevelsen av att gestaltningen går i samma anda som övriga delar av kyrkogården och samspelar med det större sammanhanget på Östra kyrkogården.

Buller och sikt mot omgivande kontext.

Funktioner, gravområden och platser som möter dagens och framtidens behov.

[illegible]

skala 1:1500

Nya gravområdet - muslimska gravkvarter

– området utanför dagens avgränsning. Beläget mellan bokridån, Sallerupsvägen och Inre Ringvägen. Idag saneras området och mycket av det som fanns har tagits bort.

Förstärka

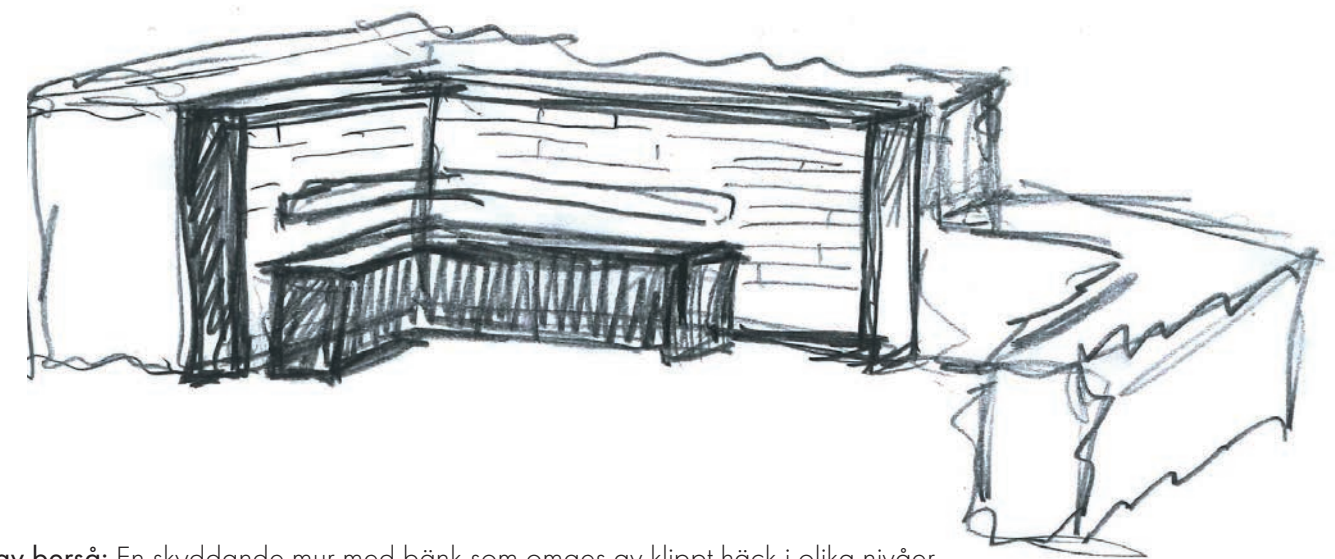
En allé som tidigare sträckte sig genom området blir en riktning och rumsavdelare som förstärks i annan skepnad.

Ta bort

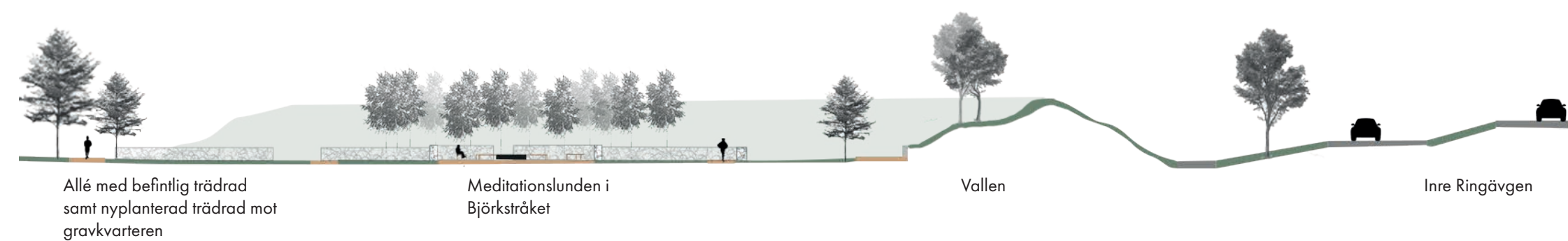
Buller från omkringliggande vägar.
Sikt mot bilväg.

Lägga till

Gravområde i tydlig struktur utformad i stora drag.
Kontrasterande vertikala och horisontella element, likt det klassicistiska gravkvarteren söder om åsen, men i annan skepnad.
Utformad som muslimsk begravningsplats. Styrande i utformningen:
Kistgravar riktade mot Mekka.
En plats för möten, ceremoni och eftertanke.

Princip av berså: En skyddande mur med bänk som omges av klippt häck i olika nivåer

sektion A-A, skala 1:500

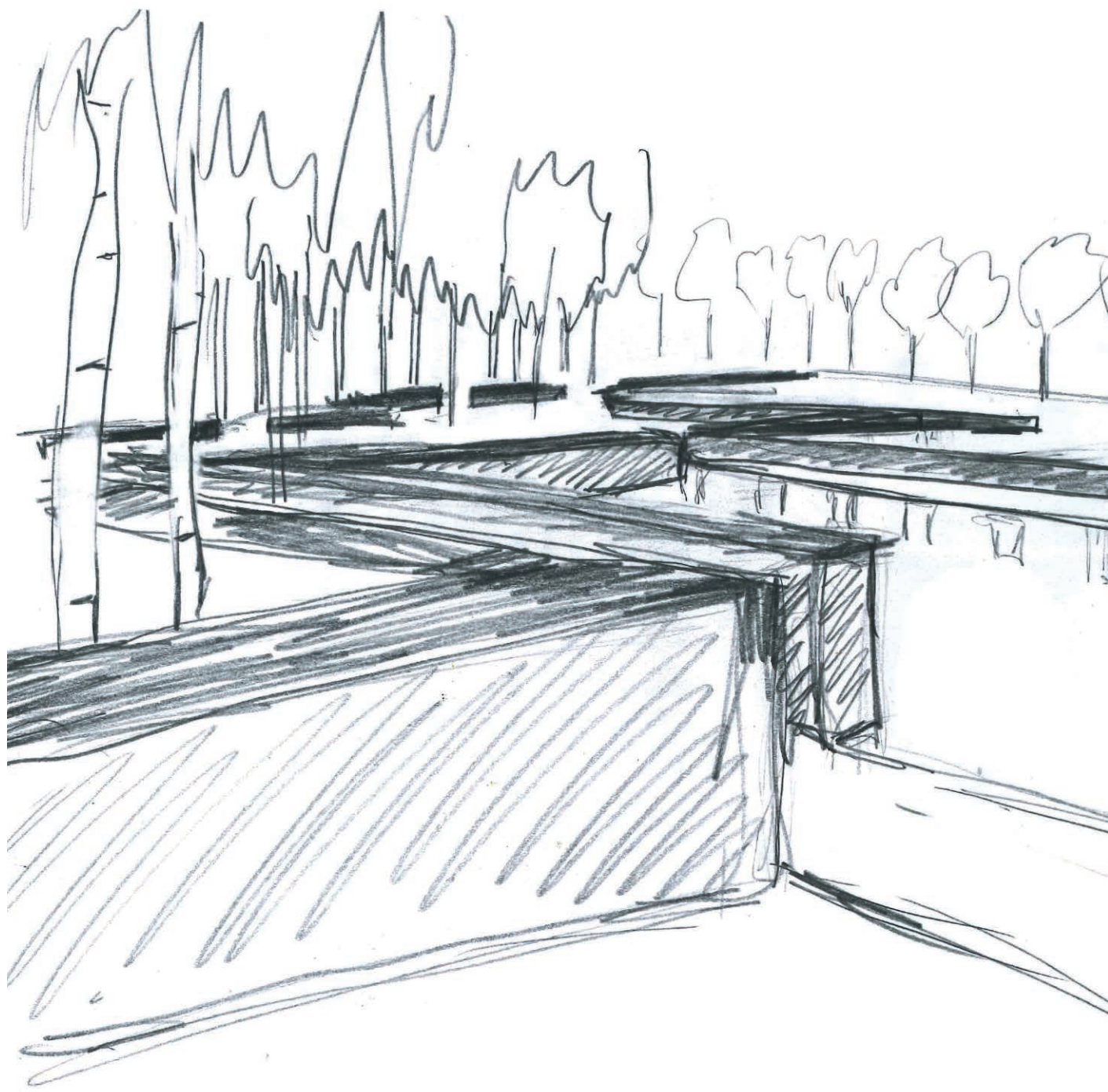
Det nya gravområdet avskärmas från Inre Ringvägen med en vall. Området omges även av en allé mot kyrkogården och trädad längs gravområdets ringväg, det stora rummet delas av Björkstråket.

Området och strukturen

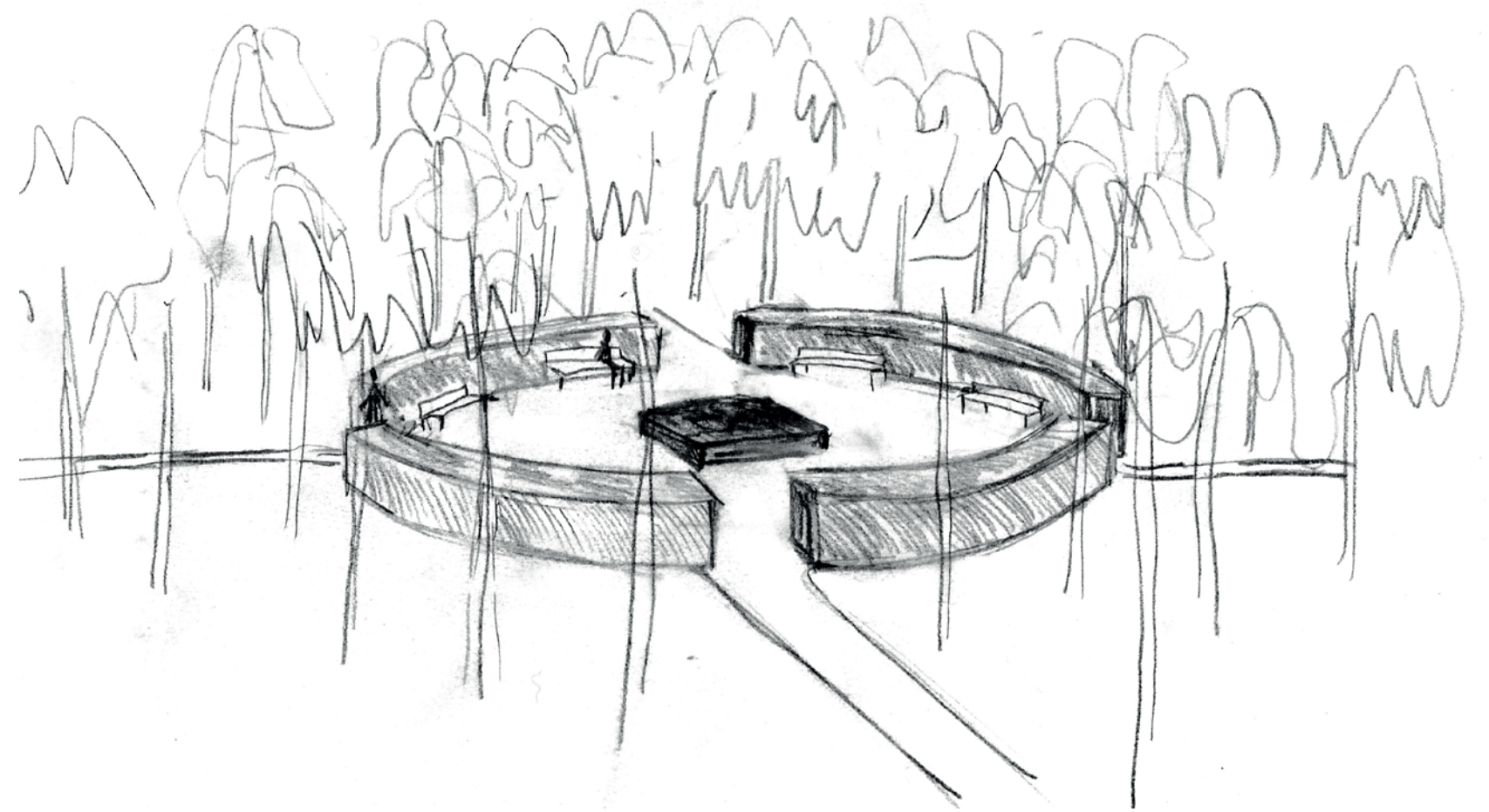
Det nya gravområdet får en tydlig struktur, dels för att underlätta orienteringen på plats, dels för att ta fasta på Lewerentz tydlighet. Huvudvägen ramar in området och löper längs den terrasserade och arkitektoniskt formade vällen. De tvärgående vägarna är riktade så att gravar kan placeras parallellt och följa ett rätlinjigt mönster och samtidigt vara riktade mot Mekka. Häckar avgränsar gravkvarteren och utgör överblickbara horisontella linjer. De horisontella linjerna kontrasteras med hjälp av ett björkstråk som löper genom hela området. Inom björkstråket finns en stig och sittplatser för att erbjuda plats för kontemplation. Gångarna på området är grusgångar och i övrigt är det gräs, klippt vid gravarna och friväxande med klippt rutmönster på områden som står tomma.

Gravkvarteren

Gravkvarteren är relativt små men med möjlighet att blicka över de avgränsande häckarna, de överblickbara häckarna bidrar med en tryggare miljö med fri sikt. Även om gravkvarteren förblir öppna och överblickbara erbjuds en mer avskild plats genom en murad berså som är placerad för att ge utblick över gravkvarteret. Mindre grusvägar kan anläggas inom kvarteret i rätvinkliga och raka linjer, gravplatserna har klippt gräs.

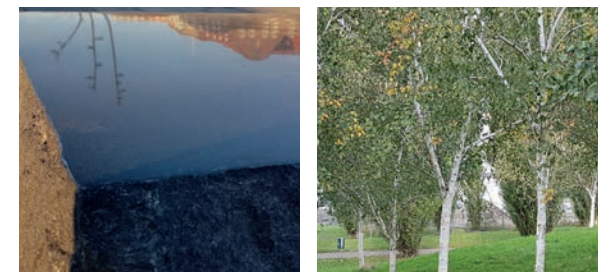
vy A. Gravkvarteren avgränsas av överblickbara häckar som skapar ett rätvinkligt mönster av horisontella linjer. Häckarna kontrasterar mot det yviga björkstråket.

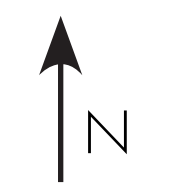

vy B. Meditationslunden. En strikt cirkel mitt i Björkstråket. Betonas av klippta häckar som kontrasterar mot björkarna. Centrpunkten utgörs av ett kvadratisk block i diabas med polerad ovansida för att skapa reflektion.

Meditationslunden

I ett kvarter, mitt i området, längs Björkstråket anläggs en plats för kontemplation, möten och ceremoni. Likt Lewerentz ceremoniplats är det en cirkelformad plats, omgiven av klippt häck och björkar. Platsen har fyra entréer och en centrpunkt som utgörs av ett kvadratisk block i diabas med polerad yta, för att spegla himlen, och kontrasterande brutna sidor. Stenen är ämnad att smycka platsen med dess reflekterande yta men kan även användas som plats för kistan vid begravningsceremoni.

This architectural section drawing shows a building with a sloped roof and a large tree. The building is depicted in a dark, solid color, and the tree is shown in a detailed, textured style. The drawing is oriented horizontally, with the building on the left and the tree on the right.

A photograph of a gravel path leading through a formal garden. The path is straight and leads towards a large, leafy tree in the background. On either side of the path are manicured hedges and lawns. The scene is bright and sunny, with shadows cast on the path.

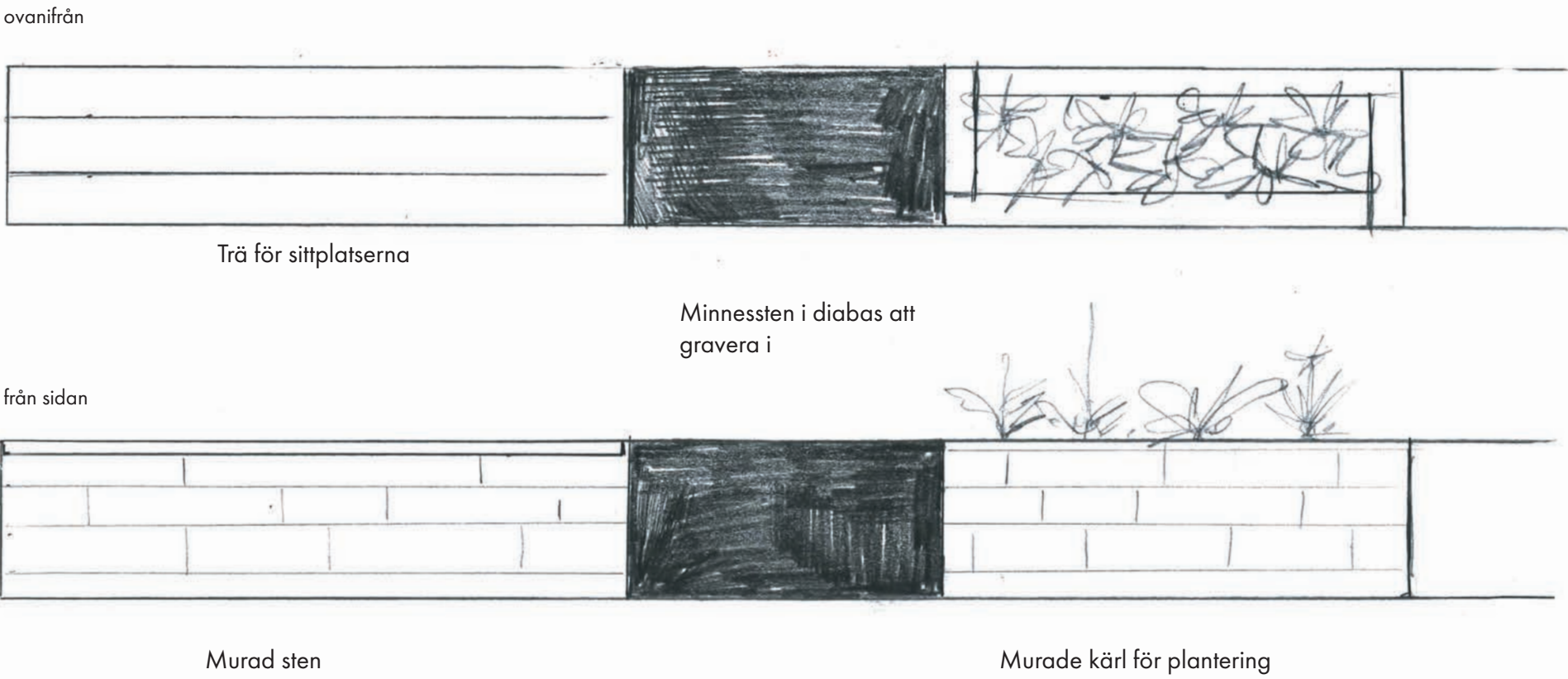

vy C. Stråket genom Alla saknades plats betonar vägen till ceremoniplatsen och bidrar med olika sekvenser.

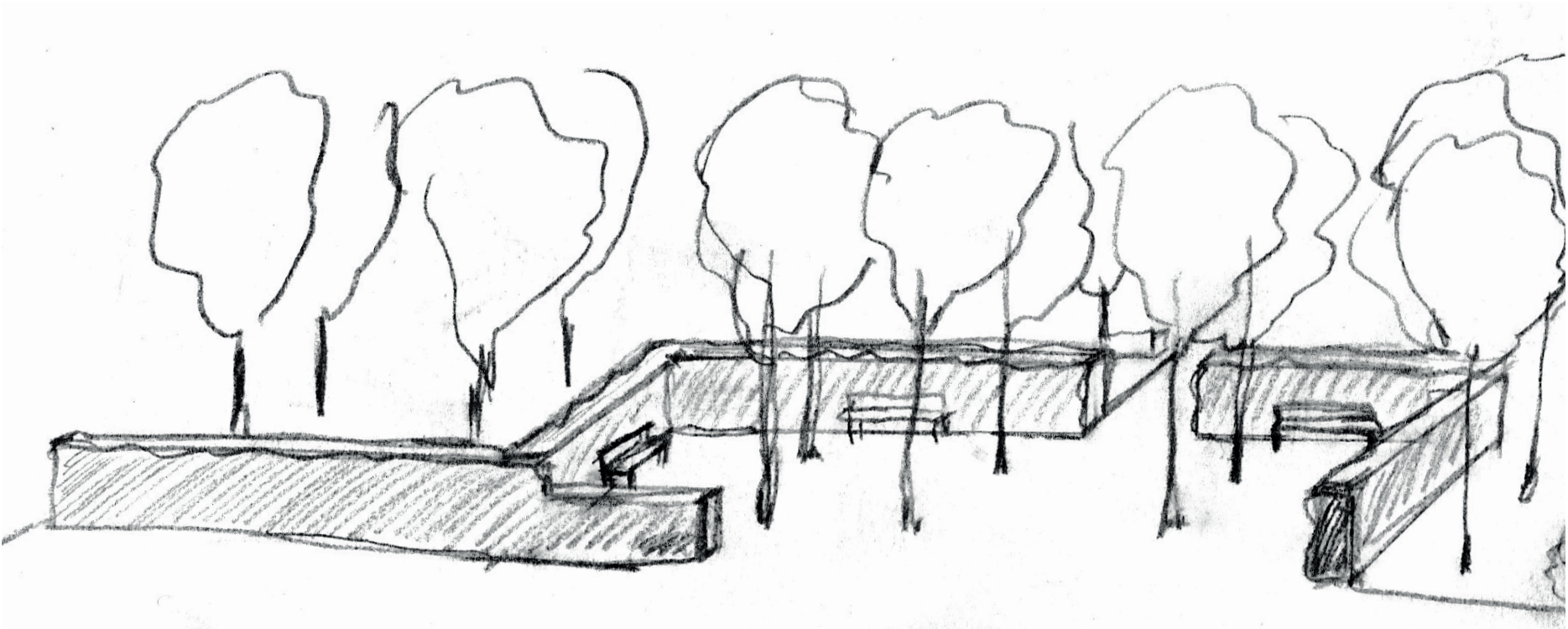
sektion C-C, skala 1:300
Förhållandet mellan Alla saknades plats, Förhallen och Minneslunden/Ceremoniplatsen
Murarna och träden är placerade med jämna mellanrum.

skiss D, skala 1:20

Alla saknades plats

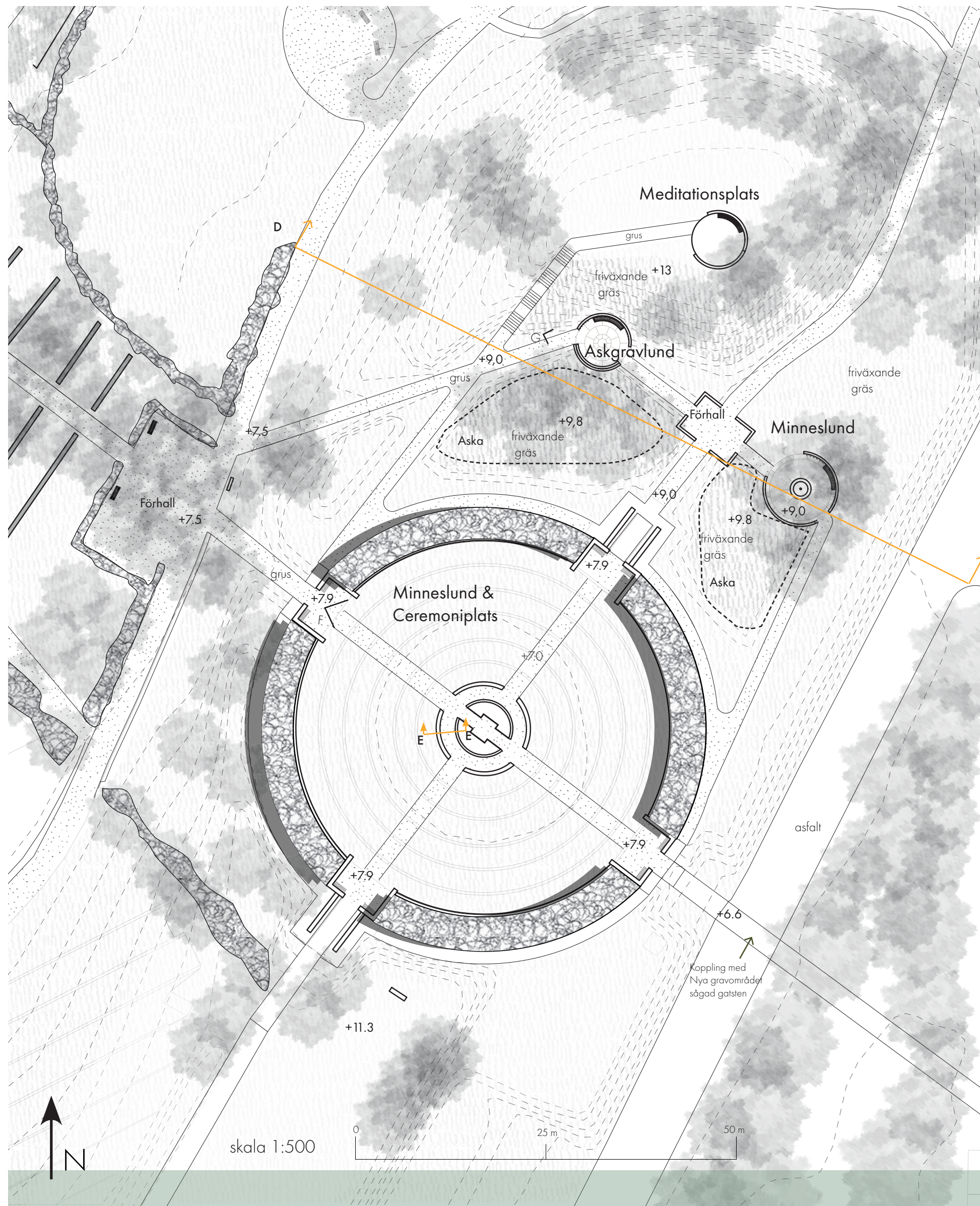
Angränsande till kistlunden och sammankopplad med Minneslunden, ligger *Alla saknades plats*. Platsen är en förlängning av minneslunden där det finns möjlighet att plantera små växter i murarna och få minnesord och namn ingraverade i minnesstenarna, en möjlighet att göra ett personligt avtryck. Platsen utgörs av låga parallella murar. En plats utan gravskick.

vy E. Förhallen: klippta häckar ramar in platsen och lindarna placeras i tydliga rader med jämna mellanrum.

Förhallen

Likt kapellen inom kyrkogården får även Minneslunden en förhall med kolonner/pelare. Lindar planteras i rader, likt lindarna vid S:t Gertruds och S:t Knuts kapell, trädstammarna blir kolonnerna och lövverket tak. Förhallens mindre rum förstärker upplevelsen av att kliva in i Minneslunden och bidrar med en kontrasterande rymd.

Tävlingsområdet

Förstärka

Mittpunkten som symboliskt centrum, symbolik som är öppen för egen tolkning.
Det tydliga formspråket
Materialens roll på platsen
Kontrasterna i landskapsmodelleringen – tuktat landskap, otuktad växtlighet.
Kontrasten mellan ett strikt formspråk och vild karaktär på växtligheten.

Ta bort

Buller från omkringliggande vägar.

Lägga till

En smykningsplats med bättre tillgänglighet för rörelsehindrade.
Platsens funktion som ceremoniplats, göra utrymme för möjligheten att ha en ceremoni.
En kontrast i material och färg som blir ett tydligt blickfång.
Mindre kompletterande minnesplatser

MINNESRO

Minneslunden- inkilad i Hohögsåsen. En plats som är ståtlig och stark men samtidigt mjuk och bärande. Platsens starka formspråk omfamnar besökaren och förmedlar en respektingivande känsla, som att stiga in i ett sakralt rum, men utan några tydliga symboler. Det är snarare kontrasterna som åstadkommer känslan, det starka och kraftfulla i kombination med det svajande gröna som omgärdar rummet och skapar dess yttre väggar.

Motto

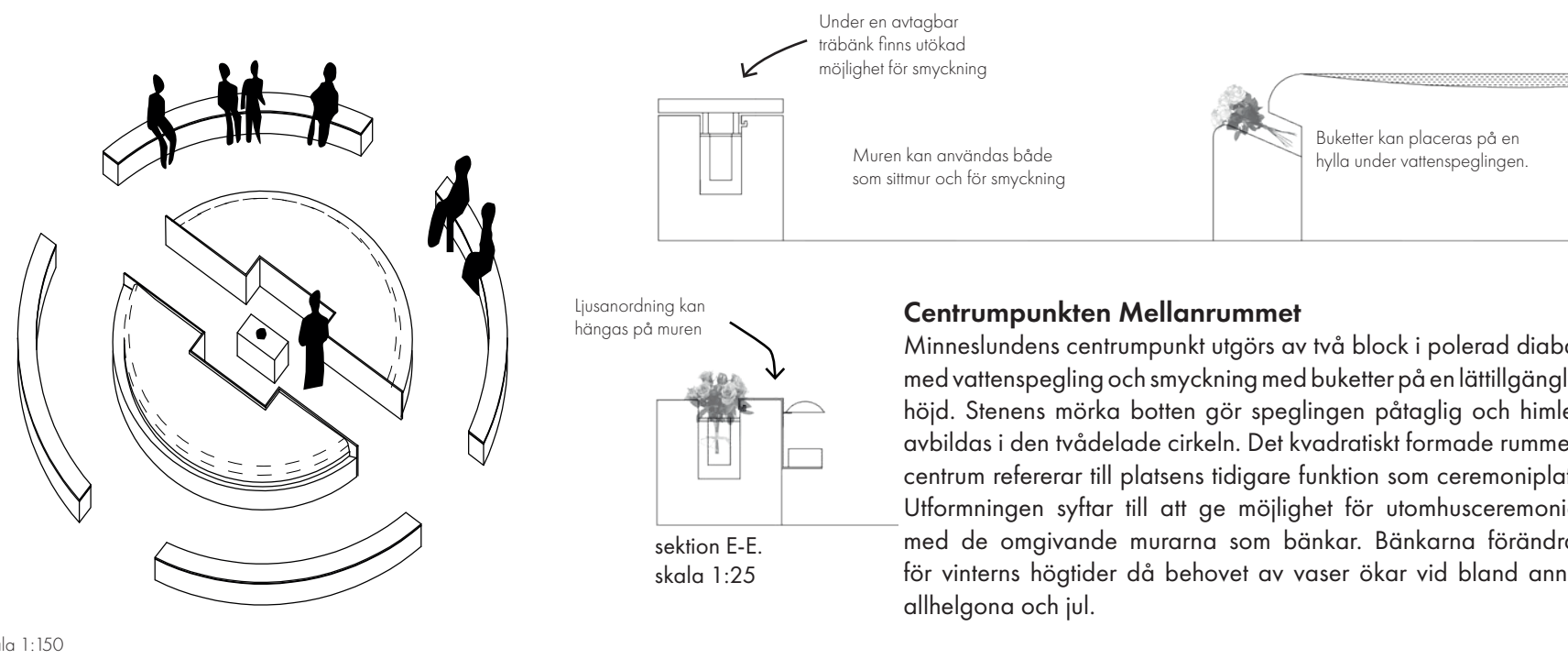
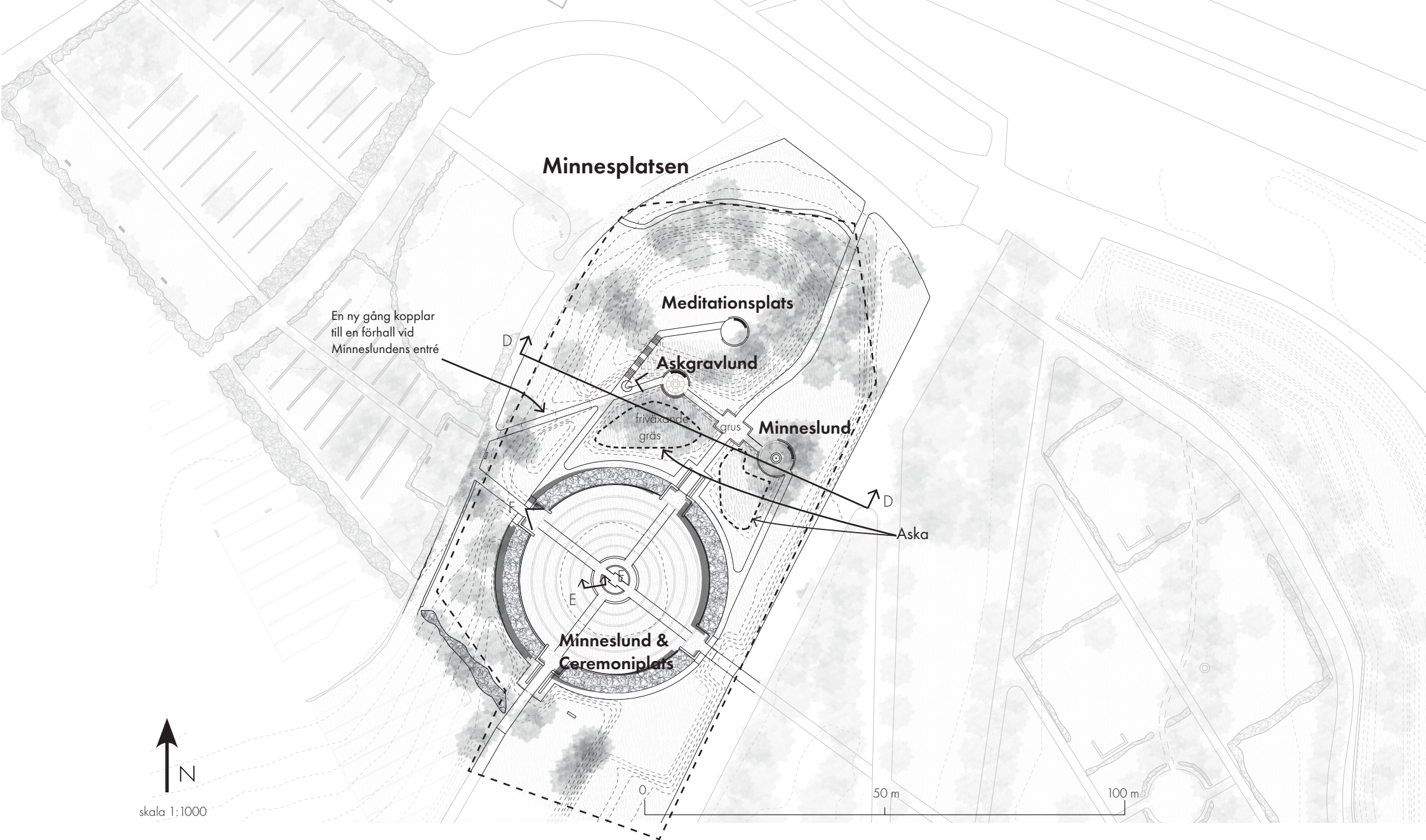
Förslaget Minnesro tar avstamp i att skapa platser för Minnesro men också platser för möten, ritualer och ceremonier. Minneslunden blir en del av det större sammanhanget, en del av den minnesplats som sträcker sig utanför minneslundens strikt klippta bokhäck. Minneslunden förblir platsens centrum men området utvidgas och genom utformningen skapas möjligheten att fylla fler behov.

Arkitekten Sigurd Lewerentz

Lewerentz arkitektur, såväl landskap som byggnadsverk, präglas av en enkelhet och direktitet i uttrycket med dess tydliga formspråk och stora drag. Samtidigt som estetiken är sparsmakad och saklig är den även nyskapande och unik med integrerade detaljlösningar som är väl avvägda.

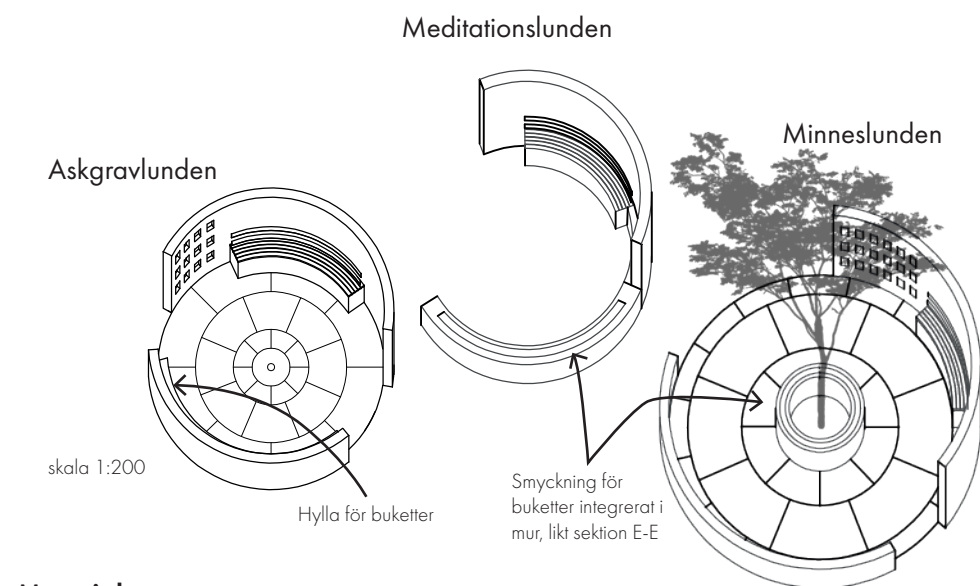
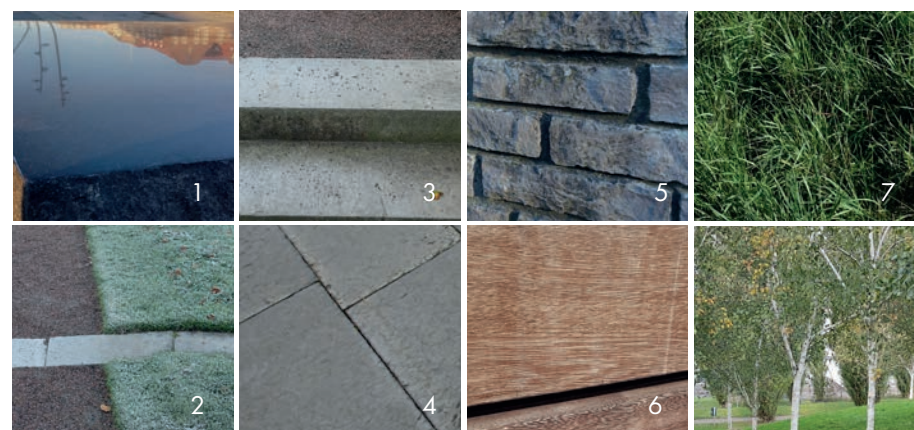
I förslaget tar formspråket fasta vid Lewerentz tydlighet och enkelhet. De tillägg som görs till platsen är alla sparsmakade i den mån att elementen fyller flera funktioner - de ska utgöra det rumsskapande och bidra till avskärmning från vardagen samtidigt som det är en del av utsmyckningen. För att fylla de behov som finns integreras funktioner ordnat och integrerat i de byggda elementen, vilket bidrar med ett enkelt och reducerat intryck, likt Lewerentz arkitektur. Landskapet och växtligheten kontrasterar mot varandra med landskapsformer som är tydligt skapta av människan.

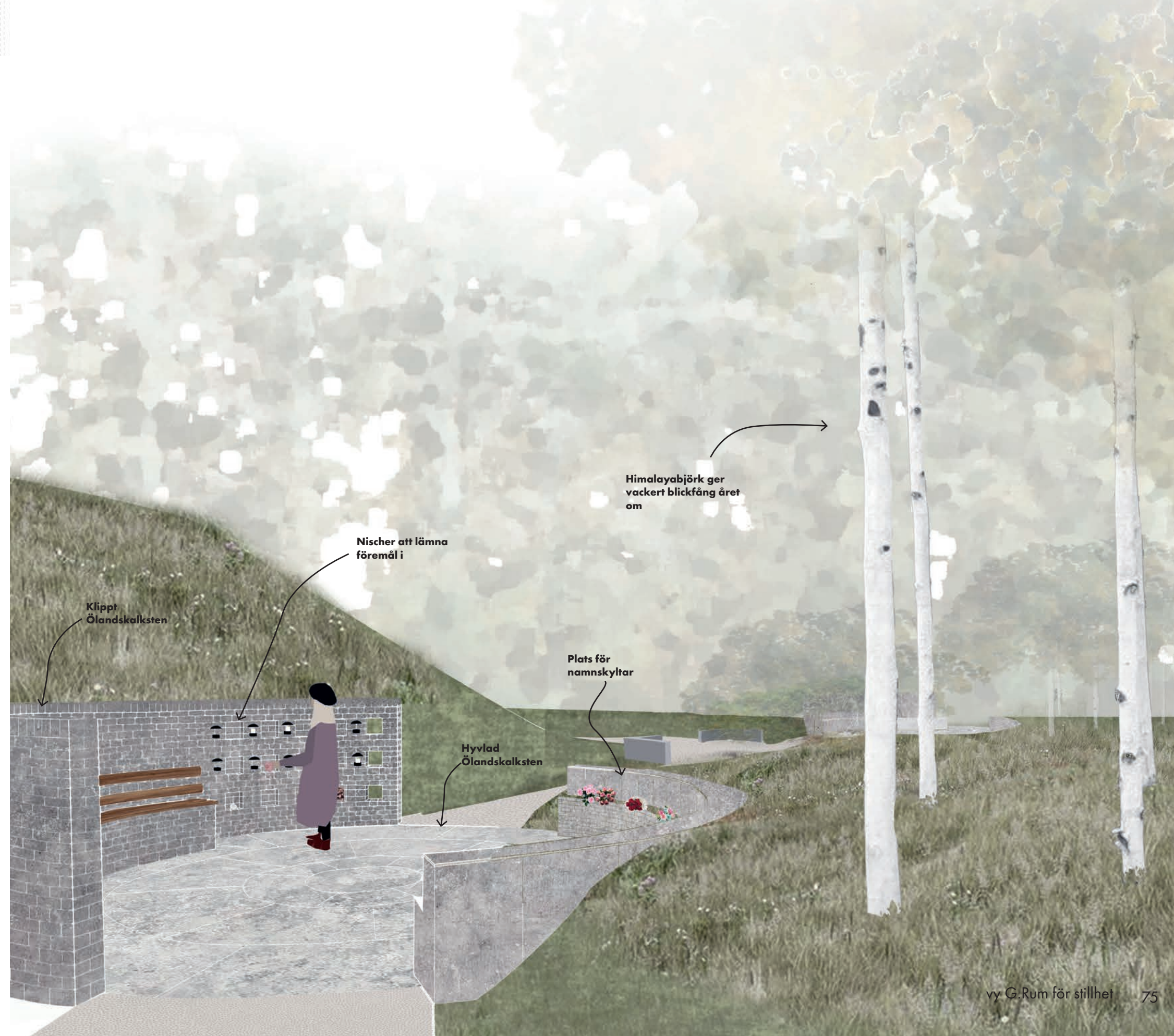
Rum för stillhet

De nya platserna utanför minneslundens är alla baserade på samma princip: Ett cirkelformat, omfammande rum, murat i klippt Ölands kalksten och med möjlighet för besökaren att tända ljus, lämna bukett eller något annat mindre föremål. Med en skyddande mur i ryggen dämpas ljudet från Sallerupsvägen. Platserna kompletterar minneslundens med avskilda, mindre rum av mer informell karaktär. Här finns utrymme för andra kollektiva gravskick, så som askgravlund, men även en meditationslund, som i utformningen får en mer spartansk karaktär men som erbjuder utblick över området.

Material

Materialen är viktiga i utformningen, inte minst för att kvaliteten bör leva upp till Lewerentz materialval. I minneslundens adderas en kontrasterande centrumpunkt i svart diabas och utanför minneslundens dominerar de byggda elementen av grå Ölands kalksten i olika struktur, vilket kopplar an till de befintliga materialen.

Del 7

Diskussion & reflektion

Diskussion & reflektion

I inledningen formuleras syftet med arbetet enligt följande

”Inom examensarbetet finns en strävan att hämta kunskap ur gestaltningsprocessen genom att i samband med utformandet av en plats utvärdera skillnader och likheter med förbilder och platser som studeras under arbetet gång. Syftet är att se kopplingar för hur eller om studier av förebilder kan vara till hjälp eller påverka det förslag som designprocessen resulterar i.”

Om förebilder kan vara till hjälp eller påverka gestaltningsprocessen och resultatet av den? Det korta svaret är: Ja, de är till hjälp och de påverkar resultatet. Ett svar som kanske känns något självklart. Genom att studera olika referensplatser och genom att dyka ner i en annan landskapsarkitekts förhållningssätt till uppgiften samt förstå landskapsarkitektens bakomliggande tankar erhålls, enligt erfarenhet, inspiration, som på ett eller annat sätt påverkar utgången av gestaltningsprocessen. Men för att se kopplingar för – hur – det påverkat det här projektet i fråga, krävs en närmare utvärdering.

Resultatet av det genomförda projektet

Under arbetet har det funnits en tydlig skillnad mellan olika förebilder och hur de inom projektet använts. Det har, givet uppgiften, funnits en strävan att använda Lewerentz som förebild och tydliggöra det i gestaltningen. Medan andra förebilder har fått agera i bakgrunden och inte tvunget bli en del av förslaget. Kopplingen till Sigurd Lewerentz som förebild har således varit närvarande under stora delar av gestaltningsarbetet.

Sigurd Lewerentz som förebild

Under arbetet har inspiration från både Lewerentz begravningsplatser och byggnader präglat gestaltningsprocessen. Utgångspunkter har varit Sigurd Lewerentz sätt att arbeta i stora drag, det tydliga formspråket, det kraftigt modellerade landskapet, symbiosen mellan landskapet och det byggda, vikten av den horisontella linjen och helhetstanken. I byggnaderna har inspiration kommit från detaljer, material och mönster. Det har också under arbetet varit viktigt att bevara och framhäva platsens huvudsakliga och mest karakteristiska element och låta det som redan finns fortsatt vara det centrala i utformningen. Östra kyrkogården och de studier som gjorts av platsen i sin helhet har haft stor inverkan i gestaltningsarbetet – de karakteristiska drag som under arbetet definierat Lewerentz anda har grundats i utformningen av Östra kyrkogården.

Den tolkning som gjorts av Lewerentz anda har mer konkret resulterat i den konsekventa cirkelformen, men även kvadraten i centrumpunkten, som bidrar med en spänning. En annan viktig aspekt var att integrera platserna så att de smälter ihop med landskapet, så att de kilas in i åsen, likt minneslunden. De stora drag och raka linjer Lewerentz arbetat med har bjudit in till att skära igenom det formade landskapet och skapa nya modellerade landskapsformer, Lewerentz tidiga intention att avskärma begravningsplatsen från störningar i omgivande kontext, kändes under processen som en given intention och således blev en arkitektoniskt formad vall det angreppssätt som var mest effektivt och i Lewerentz anda. Att arbeta med horisontella linjer har även präglat stora delar av förslaget, både genom murarna på Alla saknades plats men även på Nya gravområdet.

Ytterligare har de hårdgjorda materialen fått stor del i gestaltningsprocessen, något som tydligt haft en central del i Lewerentz verk, och som spelar roll som utsmyckande ornament i det byggda, samtidigt som växtmaterialet främst angetts på en övergripande nivå. De nödvändiga elementen så som sittplatser och plats för smyckning med blommor, ljus och andra föremål har integrerats i de rumsbildande elementen för att tydligare bli en del av utformningen och skapa en enhet, en referens till hur Lewerentz hanterat olika funktioner i Markuskyrkan och S:t Petri kyrka, exempelvis den murade bänken (se fig 96).

Likheterna går att finna i gestaltningsförslaget, men även skillnaderna. Exempelvis har det genomgående björkstråket inte de konsekventa raka linjer som associeras med Lewerentz, inte heller huvudvägen längs den nytillkomna vallen. Vilket kanske är något inkonsekvent och inte helt i linje med Lewerentz anda. Samtidigt är det också ett uttryck för kontraster som skulle kunna associeras med Lewerentz, att kyrkogården går från strama raka linjer till mjuka rundade former.

Andra förebilder

Även undersökandet av andra förebilder och platser har präglat process och resultat. Både förebilder från projektets gång och baserat på den katalog som successivt byggts under utbildningen har varit till hjälp. Under processen har de funnits som hjälp framförallt vid de tillfällen då processen avstannat och således hjälpt som handledning och inspiration.

Det går att finna likheter baserat på de kyrkogårdar och minneslundar som besökts. Lösningarna för smyckningen av buketter är exempelvis ett resultat av besöket på Norra kyrkogården i Lund (se fig. 97) men även Östra

kyrkogårdens minneslunds smyckningsplats i dess befintliga skick, hur buketterna placeras utan behov av vas (se fig. 98). Under arbetet med det nya gravområdet användes Per Fribergs begravningsplatser som referens och framförallt Griftegården i Augerum (se bilaga 1). Dels i strukturen av gångarna, med huvudvägar på var sida och diagonala tvärgående mindre vägar, dels idén med bersåer vid gravkvarteren, som i Fribergs fall är murar med pergola. Ytterligare är greppet att låta en genomgående struktur, i Fribergs fall vattentrappen, vara ett bärande element i kyrkogårdens utformning, i projektets fall: björkstråket. En referens som också skulle kunna jämföras med Östra kyrkogårdens genomgående ås.

Men referenskarteringen slutar inte vid projektets studerade platser, en stor likhet finns även i en referensplats som undermedvetet trängt in i designprocessen. Under ett besök i sommarstugan, kort innan projektets sluttamp, kom insikten att en del av förslaget har en tydlig referens till en plats där jag själv finner lugn och trygghet, en cirkelformad murad plats, inkilad i landskapet. Sammanfattningsvis kan det således konstateras att förebilder och referensplatser, både medvetet och undermedvetet, hjälpt och påverkat designprocessen och resultatet av den, och att den katalog som byggts upp är baserat på erfarenheter inte bara från utbildningen, utan från platser som alltid funnits där.

Hjälpa eller stjälp i gestaltningsprocessen?

På flera sätt har studier av andra projekt varit av stort värde för gestaltningsprocessen och resultatet. Av utförda projekt under studieåren har inget tidigare varit en begravningsplats, på så vis har studier av andra begravningsplatser fungerat som kunskapsbank och introduktion i ämnet. Platserna har visat på praktiska lösningar, hur plastvasen kan uteslutas eller gömmas och smyckningen bli en integrerad del av utformningen, hur kompositionen av platsen är en avgörande faktor för om platsen inger lugn och trygghet. Hur omgivningen kan bli en del av platsen eller hur en plats avskärmas på bästa sätt i förhållande till omgivningen. Det har gett en grund att stå på, något att luta sig mot när gestaltningsprocessen stannat av och finna inspiration genom. Som en katalog, eller bank, av befintliga platser i samma kategori. De begravningsplatser som studerats i sin helhet har medfört en förmåga att få en djupare insikt av platsen i sitt sammanhang. Hur en plats hänger samman med resten av kyrkogården och vad som upplevs viktigt i en större helhet. Det är tankar och lösningar som har funnits med och präglat gestaltningsprocessen och varit till hjälp för att utforma ett förslag.

Men under arbetets gång har även en annan sida uppdagats. Svårigheten att lägga förebilderna åt sidan. Kanske har de stundtals rent av hämmat kreativiteten? Aldrig tidigare har ängslan infallit sig så tydligt i gestaltningsprocessen. Kanske beror det på andra saker – så som isoleringen under den här pandemin och bristen på utbyte med kursare, kanske beror det på egna krav för att genom examensarbetet bevisa att jag snart är en fullgjord landskapsarkitekt. Men troligen bottnar det i en respekt för förebilderna och platsen. Förebilder som har lyckats åstadkomma det jag nu försöker göra. Och respekt inför platsen som Sigurd Lewerentz ritat.

Inspiration av Lewerentz verk har varit en drivande faktor, samtidigt som det har varit en källa till osäkerhet. Carola Wingren (2013) skriver att kunskap är av största vikt vid den här typen av uppgift, en uppfattning som delas. Det viktigt att den kvalitativa utformningen på platsen bibehålls. Frågan är hur kunskapen ska användas, kanske framförallt i grundtanken, eller som utgångspunkt för projektet. En tydlig insikt under arbetet är dock att även kunskapsinhämtningen behöver begränsas för att inte hämma kreativiteten.

”Glöm allt du lärt dig” var min devis när skissarbetet satte igång, för att inte begränsa. Av flera skäl blev upplägget uppdelat, de flesta platsbesöken koncentrerades till början av arbetet, därefter kom skissarbetet igång. I efterhand finns insikten om att skissen bör ta sin form från början. För att sedan hämta inspiration till att vidareutveckla, förändra och gå vidare. För att börja med ett eget utforskande snarare än någon annans. Det blev tydligt att de olika skeendena i gestaltningsprocessen, som Bryan Lawson (2005) talar om, inte bör vara uppdelade eller kronologiska. Åtminstone inte för att passa den här gestaltningsprocessen, som absolut är högst individuell.

Utmaningar inom projektet

Projektet har inneburit flera utmaningar. Den mest centrala utmaningen har varit att gestalta en plats i Sigurd Lewerentz anda. Men ytterligare utmaningar har inte minst varit det faktum att begravningsplatser är en annan slags plats än de jag tidigare utforskat inom utbildningen, något jag inte var riktigt förberedd på. Platsen skiljer sig både vad gäller syfte och rörelse. En begravningsplats har många målpunkter och olika målpunkter för olika människor, beroende på vilken grav du ska besöka, det är den individualistiska rörelsen som är central för platsens funktion. Förmågan att enkelt kunna orientera sig bland kvarteren är central. Rörelsen för minneslunden upplevdes även den komplex att analysera. Lewerentz hade en tanke kring kistans väg från Ceremoniplatsen till gravkvarteren, men tiderna har förändrat och platsen har förändrats. Det finns inte längre ett givet mönster att förhålla sig till, både besök, rörelse och ceremoni är idag mer individualistiskt än vad det förut varit, det är inte längre lika traditionsbundet.

Inte bara platsen har bidragit med stora utmaningar, även formen av arbetet har bidragit med en svårighet i att fördela arbetets tid mellan gestaltningsförslag och textmaterial. Arbetet har delvis präglats av en osäkerhet kring vad som är nog vad gäller vetenskapliga källor och vad som är nog vad gäller gestaltningsförslaget. Kanske hade det underlättat att inte vara ensam i projektet. I slutändan har det varit tiden som har satt gränsen, för att inom gestaltningsprocessen konstatera att en gestaltning är klar har visat sig vara väldigt svårt, det finns inte något självklart slut.

Sammanfattande ord

Att förebilder och referensplatser har en stor roll i gestaltningsarbetet är en viktig insikt som projektet medfört, de kan både hjälpa och påverka resultatet. Projektet har medfört en lust att utforska fler landskapsarkitekters verk, för att successivt utöka referenskatalogen. Ytterligare studier kring förebilder vore intressant att läsa i framtiden. Förhållandet mellan studier av förebilder och gestaltningsförslag skulle ytterligare kunna studeras genom fler liknande projekt på andra platser och med andra förebilder. Förslagsvis skulle en jämförande studie mellan två alternativa förslag kunna utvärderas, där ett av förslaget arbetats fram i relation till strukturerade studier av förebilder.

Referenser

Tävlingsprogrammet:
Movium. (den 03 03 2021). Framtidens minnesplats - Östra kyrkogården i Malmö.
Hämtat från Tankesmedjan Movium :
<https://www.movium.slu.se/produkter-amp-tjanster/utbildning?article=framtidens-minnesplats-ostra-kyrkogarden-i-malmo>

Platser

Berthåga kyrkogård, Uppsala	Riksförsäkringsanstalten, Stockholm
Gamla kyrkogården, Malmö	Skogskyrkogården, Enskede
Griftegården i Augerum, Karlskrona	Silverdals griftegård
Görvälns griftegård, Järfälla	S:t Pauli Mellersta kyrkogård, Malmö
Markuskyrkan, Björkhagen	S:t Petri kyrka, Klippan
Norra begravningsplatsen, Solna	Östra begravningsplatsen, Kristianstad
Norra kyrkogården, Lund	Östra kyrkogården, Malmö

Övriga referenser

Ahlin, J. (1985). *Sigurd Lewerentz, arkitekt*. Stockholm: Byggförlaget i samarbete med arkitekturmuseet.

Anderrson, T. (2005). *The architecture of Per Friberg*. Stockholm: Arkitektur förlag.

Berglund, I. (1994). *Kyrkogårdens meditativa rum: besöket, upplevelsen, gestaltningen*. Stockholm : Verbum.

Bodén, C. (2006). Klippans kyrka - ett inspirerande vallfartsmål för världens arkitekter. Helsingborg: Archilibris bokförlag.

Campo-Ruiz, I. (2015). Equality in death: Sigurd Lewerentz and the planning of Malmö Eastern Cemetery 1916-1973. *Planning Perspectives*, 639-657. doi: 10.1080/02665433.2015.1048524

Christiansen, L. (2018). Sorgen. i A. Lundin (Red.), *Till minne av livet: kyrkogårdar och begravningsplatser i Stockholms stift* (ss. 255-270). Stockholm: Stockholmia förlag.

Constant, C. (1994). *The Woodland Cemetery: Towards a Spiritual Landscape*. Stockholm: Byggförlaget.

Edman, B. (2002). Sigurd Lewerentz: 1885 - 1975. 368-369. (N. Flora, P. Giardiello, & G. Postiglione, Red.) Milano: Electa.

Fredric Bedoire, K. W. (2017). *Lewerentz. Ett mästerverk.* . Stockholm: Bokförlaget Langenskiöld

Grabalov, P. (2018). Public life among the dead: Jogging in Malmö cemeteries. *Urban forestry and urban greening*, 33, 75-79. doi:10.1016/j.ufug.2018.01.02

Green, Å. E., Frid, I., Hernborg, K., & Jensén , S. (u.å.). Vågar till skånska kyrkogårdar. Kristianstad, Skåne. Hämtat från <http://www.regionmuseet.se/download/18.f5d4be5171ac22714f3be4/1587978279042/V%C3%A4gar%20till%20sk%C3%A5nska%20kyrkog%C3%A5rdar%20webb.pdf> den 26 oktober 2020

Grönwall, E. (den 8 juni 2017). Kyrkans begravningsplatser då och nu. Stockholm. Hämtat från https://www.svenskakyrkan.se/filer/begravning_f%C3%B6rr_nu_a5_tryck.pdf den 23 oktober 2020

Jansson, C. (2003). Att anlägga en begravningsplats. i K. Martinsson (Red.), *Med malmö i minnet* (ss. 180-190). Malmö, Skåne: Malmö stadsarkiv i samarbete med Malmö kulturhistoriska Förening.

Klacka, E. (2017). Sprida aska, var och varför? Alnarp: Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning . Hämtat från https://stud.epsilon.slu.se/12846/1/klacka_e_171109.pdf

Lawson, B. (2005). *How Designers Think - The Design Process Demystified* (Vol. 4:e uppl.). Oxford: Architectural Press.

Länsstyrelsen Skåne. (u.d.). *Kyrkogårdar*. Hämtat från <https://www.lansstyrelsen.se/skane/besoksmal/kulturmiljoprogram/skanes-historia-och-utveckling/religiosa-landskap/kyrkogardar.html#:~:text=P%C3%A5%20S%3At%20Pauli%20kyrkog%C3%A5rd,strider%20mot%20den%20religi%C3%B6sa%20uppfattningen>.

Malmö stad. (2020). Bulltofta flygplats. Hämtat från Malmö stad: <https://malmo.se/Uppleva-och-gora/Arkitektur-och-kulturarv/Malmos-historia/Platser-och-byggnader/Byggnader-A-O/Bulltofta-flygplats.html>

Människor och tro. (den 14 03 2020). När döden krockar med livet. Sveriges radio, P1.

Möller, L. (2006). *Tre mästare, tre trädgårdar: Per Friberg, Gunnar Martinsson, Sven-Ingvar Andersson*. Stockholm: Natur och Kultur.

Nowotny, C., & Persson, B. (1988). *Ulla Bodorff - landskapsarkitekt 1913-1982*. Lund: ARKUS.

Rosengren, I. (den 2 11 2016). *Livet efter döden - kremering, frystorkning eller luftbegravning*. Hämtat från Forskning.se: <https://www.forskning.se/2016/11/02/livet-efter-doden-kremering-frystorkning-eller-luftbegravning/>

Rosengren, J., & Striner, U. (2013). *I de dödas vilorum - Malmös begravningsplatser*. Malmö: Kira förlag.

Stockholms stad. (den 11 05 2015). *Om platsen*. Hämtat från Världsarvet skogskyrkogården: https://skogskyrkogarden.stockholm.se/om_platsen/

Sveriges Auktoriserade Begravningsbyråer . (u.å.). *Sveriges Auktoriserade Begravningsbyråer* . Hämtat från: <https://www.begravningar.se/att-ordna-begravning/jordbegravning-eller-kremation>

Wingren, C. (2013). Place-making strategies in multicultural Swedish cemeteries: the cases of ’Östra kyrkogården’ in Malmö and Järva common. *Mortality*, 18:2, 151-172. doi:10.1080/13576275.2013.791265

Världsarvet skogskyrkogården. (2015). Uppståndelsekapellet. Hämtat från <https://izi.travel/en/ca73-varldsarvet-skogskyrkogarden-officiell-ljudguide-pa-svenska/sv>

Bilaga 1 - minnesanteckningar från platsbesök: kyrkogårdar i sin helhet

Griftegården i
Augerum utanför
Karlskrona

Arkitekt: Per Friberg

Anlagd: 1980

© Lantmäteriet skala 1:10 000

helhetsupplevelsen

Kyrkogården upplevs helhetsmässigt välplanerad med tydliga intentioner och arkitektoniska inslag. En modern landsbygdskyrkogård fylld med kontraster i form av råa material som betong i kombination med grönska samt mjuka och böljande former. Platsen upplevs dock slående ödslig, kyrkogården är grovt överdimensionerad för det antal människor som blivit begravda sedan platsens anläggande.

Kyrkogården upplevs enhetlig med återkommande former, material och detaljer. Minneslunden är avskild från övriga gravplatser vilket bidrar till lugn och avskildhet. Griftegården avgränsas av ek, bok och andra lövträd.

rörelse och orientering

Med utgångspunkt från kapellet sker rörelsen naturligt via gången som går längs med vattentrappan som utmynnar i en lite damm en bit ifrån. Platsen är lätt att orientera sig på eftersom den är lätt att överblicka och med gravkvarter anlagda i konsekventa rader som utgår från huvudstråket. Längs ytterkanten av ekbeståndet i öster går en bilväg vilket gör det lätt att ta sig nära de olika begravningsplatserna med bil. Gravområdet i de västra delarna har inte blivit anlagda men det går trots allt en gång längs trädraden.

karaktéristiska element och material

Ekbeståndet utgör en betydande del av platsen - både det tätare i öster, med både vegetation i buskskikt och trädskikt, och det mer allélika i väster som medför ett trevligt närmande av platsen. Längs den västra delen följer även en stadig stenmur som definierar området. Centrumunkten för griftegården är kapellet och den fristående klockastapeln. Vid kapellet, riktat mot gravkvarteren finns ett pergolatak, gatstenslagda golv och en fontän som utgör källan för vattentrappen. Vattentrappen är det starkaste elementet inom området som kopplar samman kapellet med gravkvarteren och medför en andlig dimension för kistans ’via sacra’. Det är dock en förutsättning att fontänen är i bruk, vilket den inte var vid besöket. En stor del av området utgörs av ett stort öppet fält och utsikten mot det blekingska landskapet. I den norra delen är minneslunden belägen vid en stor rund plats tydligt definierad av en stenmur och omgivande lövträd. Kapellet är omgivet av en betongmur med klättrande vildvin, betongen återkommer vid gravkvarteren i form av halvcirkelformade murar med pergolatak och parksoffor.

målpunkter

Centrumunkten för anläggningen utgörs av kapellet med gravkvarter söder om kapellet och minneslund norr om kapellet.

Bilaga 1 - minnesanteckningar från platsbesök: kyrkogårdar i sin helhet

© Lantmäteriet, skala 1:10 000

Görvälns griftegård
Jakobsberg

Arkitekt: Per Friberg
Anlades 1966-1977

helhetsupplevelsen

Området har en tydlig entré med ett stort kors, därefter följer mötet med kapellet, den fristående klockstapeln och vattentrappan. En tydlig centrumpunkt med vackra vyer. Griftegården ligger vackert belägen med ett anslutande naturområde och trots att flera människor rör sig i området upplevs platsen fridfull. Materialen är konsekventa och strukturen tydlig med höjden och omkringliggande gravkvarter. Att platsen erbjuder olika karaktärer med öppna fält, höjd och tallskog bidrar till att kontrasterna blir påtagliga.

Området som utgör höjden har tallskog medan området nedanför är öppen mark med indelade kvarter i terrasser. Det är en begravningsplats planerad i stora drag med konsekventa materialval. Det är tydligt att platsens terräng har fått styra utformningen till stor del.

rörelse och orientering

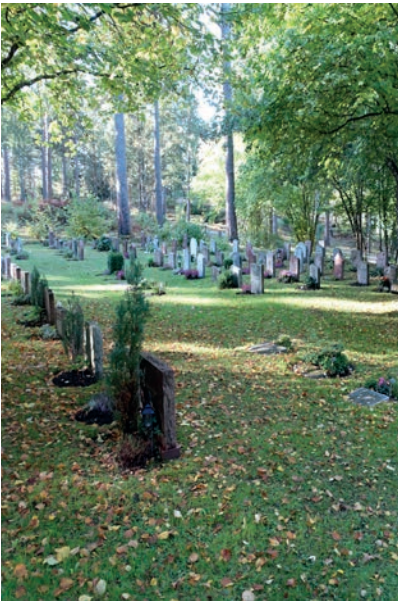
Griftegården har en tydlig stuktur med vattentrappan som centralt element. Med utgångspunkt från kapellet sker rörelsen antingen upp för höjden mot minneslunden alternativt mot gravområdena nedanför. Bilvägen sträcker sig runt höjden och gör att det går att komma minneslunden nära utan att behöva ta den långa trappan längs vattentrappan.

karaktéristiska element och material

Som tidigare nämnt är vattentrappan central i anläggningen. Trapporna längs med vattnet används av både motionärer och de som ska till minneslunden högst upp. Minneslunden är starten av vattentrappan vilket ger en andlig dimension när vattnet rinner ner från lunden och ut i dammen nedanför höjden. Gravkvarteren är placerade både på höjdens slänt omgivet av tallar samt nedanför höjden avgränsade med hjälp av ett modellerat landskap. Materialen är övergripande betong och natursten i form av främst smågatssten.

målpunkter

Centrumpunkten för anläggningen utgörs av kapellet och vattentrappan. Vattentrappan är en målpunkt, inte bara för de som ska besöka gravvårdar eller minneslunden, utan även för motionärer, vilket gör att minneslunden passeras av många besökare.

Bilaga 1 - minnesanteckningar från platsbesök: kyrkogårdar i sin helhet

© Lantmäteriet, skala 1:10 000

Berthåga kyrkogård
Uppsala

Arkitekt: Ulla Bodorff med tillägg
av Monica Sandberg och Nils
Odén

Anlades 1963-1965
Nyare delen 2001

helhetsupplevelse av platsen

Berthåga är en naturkyrkogård omgivet av skog och grönska. Vid besöket regnade det, förvaltningen avände högljudda maskiner och vattnelementen i anläggningarna var dessvärre inte igång, vilket drog ner upplevelsen något. Men höstfärgerna sprakade och trots oljudet fanns platser med tystnad, möjligen med ett lågt brus från Enköpingsvägen. För den gående i anläggningen upplevdes de möjligen överdimensionerade asfaltsvägarna förta lite av platsens värdehöjande naturkaraktär, men vid mer avskilda platser fanns en tydlig fridfullhet och lugn.

rörelse och orientering

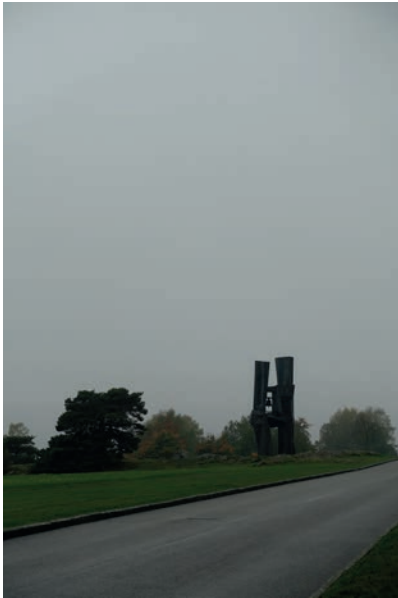
Till skillnad från de tidigare besökta begravningsplatserna av Per Friberg fanns inte samma tydliga struktur. Möjligen är detta något som förstärker upplevelsen av naturen. Vid besöket ankom de flesta via bilvägarna för att kunna nå gravvården. Trots en mindre logisk struktur var det inte särskilt svårt att orientera sig på området. Skyltningen var tydlig och platsen lätt att överblicka.

karaktéristiska element och material

Berthågas starkaste karaktär vid besöket var de sprakande höstfärgerna och således växtligheten på plats. Men även andra element gav intryck, så som den karaktéristiska klockstapeln som syns så fort kyrkogården entras via huvudentréen. Utöver det syntes natursten i form av markbeläggningar kring kapellet och trädkyrkan.

målpunkter

Inom området finns flera målpunkter som inte är gravvårdar vilka är kapellet, trädkyrkan och minnesplatsen.

Bilaga 1 - minnesanteckningar från platsbesök: kyrkogårdar i sin helhet

Situationsplan föreställande entré, almhöjden och Skogskrematoriet samt de tre kapellen Tron, Hoppet och Heliga korsets kapell
Av arkitekt Gunnar Asplund, 1935, ur ArkDes samling

Skogskyrkogården Enskede

Arkitekter: Gunnar Asplund och Sigurd Lewerentz
Anlades 1914-1940

helhetsupplevelsen

Med en lång entré som verkligen betonar inträdet i kyrkogården blir omgivande trafik och rörelse distanserad. Här inne finns något annat. Inträdet på kyrkogården inger med det samma en slags andlig tyngd. Mötet med det formade landskapet och hängalmarna på Almhöjden. Samspelet mellan landskap och byggnad är tydlig. Tallskogen är givetvis central i utformningen och har givits en monumental roll. Kyrkogården ger många kontrasterande upplevelser i mörkt och ljust, öppet och slutet. Vidare är Sju brunnars stig, med siktlinjen från Almhöjden till Uppståndelsekapellet, ett inslag som är bärande i utformningen. Trots platsens tydliga avgränsning gör sig dock omkringliggande infrastruktur sig påmind genom en märkbar bullernivå.

rörelse och orientering

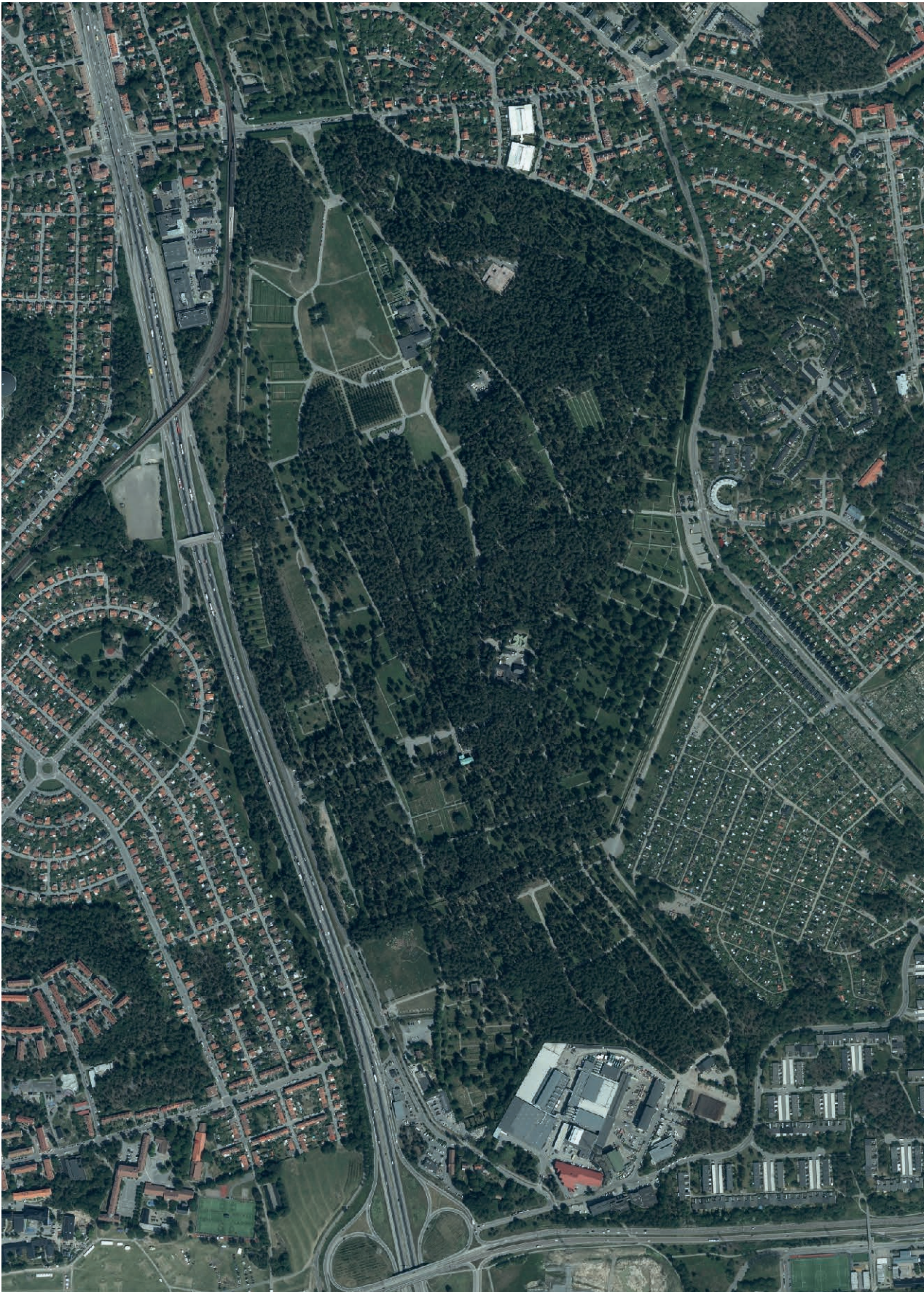
Den mest givna rörelsen vid besöket var via Almhöjden vidare längs Sju brunnars stig mot Uppståndelsekapellet och sedan tillbaka mot Skogskrematoriet längs en av huvudvägarna som passerar Besökscentrum, Skogskapellet och vidare mot Skogskrematoriet. Orienteringen utgörs främst av strukturen baserat på de målpunkter som finns och huvudvägar som leder mellan dessa.

karaktéristiska element och material

Tallskogen och siktlinjen från Almhöjden via Sju brunnars stig mot Uppståndelsekapellet och det skulpturalt formade landskapet präglar kyrkogården. Materialmässigt är natursten ett väl använt material som åldrats med värdighet. Nya tillskott har även adderat material så som kortenstål.

målpunkter

Skogskyrkogården har flera tydliga målpunkter med olika kapell som samspelar med omgivningen samt meditationsplatsen Almhöjden och minneslunden som tydlig målpunkt. Ytterligare finns ett besökscentrum.

© Lantmäteriet, skala 1:10 000

Bilaga 1 - minnesanteckningar från platsbesök: kyrkogårdar i sin helhet

Bilaga 1 - minnesanteckningar från platsbesök: kyrkogårdar i sin helhet

Mötet med omgivningen

Skogskyrkogården ligger söder om Stockholm, omgivet av bostadsområden och infrastruktur. Kyrkogården omgärdas av en rejäl råstensmur på 3,6 km vilken till viss del avskärmar kyrkogården från omgivningen. Det ständiga bruset från trafiken är dock närvarande på stora delar av området. Till skillnad från Skogskyrkogården ligger Augrum på landsbygden, avskilt från bullrande infrastruktur, området är till viss del avgränsat av stenmurar, främst i närhet till kapell och entré, men ut mot gravkvarteren öppnar området sig mot omgivningen. Även Görvälns griftegård har en öppenhet mot omgivningen och är likt Augerum beläget avsides staden. Platsen är lugn men i normala fall, när en pandemi inte håller flygplanen på marken, lär inlandningen till Arlanda påverka bullernivån. Berthåga angränsar till ett bostadsområde och har i den riktningen en avgränsande stenmur, i övrigt avgränsas området främst av träd. Det rådet ett lugn på Berthåga kyrkogård, men närheten till väg 55 bidrar trots allt buller. Det är tydligt att Skogskyrkogården, en stadsbelägen kyrkogård, kräver en tydligare avgränsning till omgivningen för upplevelsen av en lugn plats, medan kyrkogårdarna som är placerade mer avsides drar fördel av öppenheten mot omgivningen.

Målpunkter och bärande element i kyrkogårdens struktur

Inom de fyra begravningsplatser som besökts upplevs vissa element vara mer bärande för anläggningens utformning. Per Friberg arbetar med vattentrappan i både Görväln och Augerums griftegård, det är tydligt att dessa har en stor roll i kyrkorådens förmåga att guida besökaren men även spelar en symbolisk roll i anläggningen. På Skogskyrkogården är Sju Brunnars stig central i anläggningen och skapar en siktlinje från meditationslunden Almhöjden till Uppståndelsekapellet, denna siktlinje har tydligt spelat stor roll i kyrkogårdens utformning och har även den ett symboliskt värde. Berthåga skiljer sig något från de andra kyrkogårdarna, här är inte strukturen lika tydligt förankrad till ett visst vidsträckande element. Istället blir klocktornet som utmärker sig, det upplevs mäktigt vid ankomsten från entrén och blir en första målpunkt för orienteringen på plats.

Kvarteren - utformning och indeldning

Kvarteren på kyrkogårdarna är utformade utifrån kyrkogårdens specifika karaktär. På skogskyrkogården är majoriteten av kvarteren inne i tallskogen där kvarten kan upplevas flyta samman. På andra ställen har Asplund och Lewerentz arbetat med kvartersindelningen genom att forma landskapet. I Görvälns griftegård finns gravkvarter både i sluttningen i skogen och i det öppna landskapet. Inne i skogen är kvarteren avgränsade med hjälp av buskage och topografi, i en mindre ordnad karaktär, medan gravkvarteren i det öppna landskapet är indelade med hjälp av formade vallar och träd i rader. Det är tydligt att Friberg arbetar med kontraster i anläggningen och dess kvartersstruktur, ett framgångsrikt inslag på platsen. I Augerum delas kvarteren in med hjälp av buskage och vid kvarten finns en skyddad sittplats med pergola och mur, ett inslag som ger besökaren möjlighet att blicka ut över landskapet och stanna en stund till, radien på muren och storleken på pergolan upplevs dock något överdimensionerad för den ensamma besökaren, kanske är platsen snarare utformad för mötet av fler personer vid specifika tillfällen. I Berthåga

är kvartersindelningen starkt präglad av kyrkogårdens naturkaraktär med yviga häckar i starka höstfärger, häckarnas rader i den starka höstfärgen kontrasterar mot det omgivande naturlandskapet vilket bidrar med en vacker effekt.

Minnesplatser/lundar inom begravningsplatsen

Skogskyrkogården – På skogskyrkogården var Almhöjden den plats (idag benämnd som meditationslund, tidigare benämnd som minneslund innan dess nya innebörd kom att gälla) som upplevdes mest intressant och karakteristisk för kyrkogården och dess arkitektur. Det är en kvadratisk plats, inramad av hängalmar och en stenmur, beläget uppe på en höjd. Trappan som leder upp är en så kallad åsnetrappa, den successivt minskade höjden på trappstegen ska göra mindre jobbigt att bestiga den. Den inramade platsen har en tydlig struktur med dess kvadratiska form och rena linjer. Almhöjden är del av en sekvens av platser och är starkt sammankopplad med övriga delar av kyrkogården genom siktlinjer och utblickar. Den gamla åsen är skulpturalt formad och vilket ger ett mäktigt och andligt intryck.

Berthåga – Minneslundens karaktär präglas av det starkt naturliga och organiska, platsen ger inte vika för området karaktär utan utgörs av ett område av hagmarkskaraktär med en naturlig källa som centralpunkt. Beläget i utkanten av kyrkogården men i anslutning till andra gravkvarter.

Augerum – en bastant vattenbassäng med enkel, liten fontän. Natursten i kontrasterande struktur och storlek. Placerat i kanten av en öppen gräsyta omgivet av lövskogen. Enkelt utformad med ordnade platser för smyckning. Beläget avskilt från andra delar av begravningspaltsen.

Görväln – placerad vid vattentrappans början med utblick över landskapet, omgivet av tallar och björkar. Den vattenkälla som utmynnaer i vattentrappan är av betong medan markmaterialet är av gatsten. Den råa betongen och markbeläggningen som inte ligger kloss i kloss smälter in i den naturliga omgivningen. Vattenkällans koppling till vattentrappan ger ett symboliskt värde till minneslunden, hur vattnet rinner ner för sluttningen och ut i en större damm där det möter landskapet. Omfånget på platsen är större än centrumpunkten, platsen omges av murar i rå betong som omfamnar platsen.

Per Friberg koncentrerar centralpunkten i platsen men utvidgar rummet genom att omfamna ett större område med hjälp av murar och platsens omgivande karaktär. Vatten och natursten är ett betydande inslag i anläggningarna.

Norra kyrkogården, Lund

Smyckningsplats
Blommor placeras på rad, ingen vas behövs vilket ger ett städat intryck. Ljushållare, ej integrerat i designen men funkra bra. Lugnt intryck av smykningsplatsen.
Fokuspunkt
En vattedamm med vattenfall är den mest tydliga fokuspunkten. Men platsen upplevs inte vara beroende av den.
Avgränsning, omgivning, utblick
Platsen avgränsas av häckar och yngre träd längs ena sidan samt äldre träd längs andra sidan. Ger en bra rumslig upplevelse. Stort område men ändå delat med hjälp förskjutning. Utblick mot kapellet.
Materialval, markbeläggning
Granit, grusgångar och gräs i tydligt rätvinkligt formspråk.

Sammanfattande intryck:
Platsen upplevs lugn och trygg med en utformning som känns sparsmakad, på ett bra sätt.

S:t Pauli Mellersta kyrkogård, Malmö

Smyckningsplats
Både vid centrpunkten och i separata kärl, samt fristående ljushållare - bidrar till ett lite splittat intryck. Kärlen riskerar att göra att smyckningen upplevs stökig.
Fokuspunkt
Ett konstverk med mycket som händer
Avgränsning, omgivning, utblick
Området är relativt stort med gräsyta och gamla träd, vacker och enkel miljö. Angränsar till kyrkogården och bostadsområde, drar nytta av att tydligt avgränsas, buskaget skymmer sikten ut.
Materialval, markbeläggning
Kalksten i fallande längder, passar på platsen med räta vinklar.

Sammanfattande intryck:
I stort en vacker plats men smykningsplatsen och fokuspunkten blir lite splittrad och således upplevs det något stökigt.

Silverdals griftegård

Smyckningsplats
Smyckning - både ljus och blommor sker på en vacker mur. Upplevs lite stökigt, synd att man ser plastvaserna, hålen kunde varit större så att de passade bättre.
Fokuspunkt
En damm, enkelt och fint grepp med vattenspegling.
Avgränsning, omgivning, utblick
Avgränsas av buskage och träd, motorvägen hörs vilket stör upplevelsen.
Materialval, markbeläggning
Naturstensmur och grusgångar, vackra materialval i enkel utformning.

Sammanfattande intryck:
Vacker plats, dessvärre är motorvägen påtaglig. Smyckningen är koncentrerad till ett ställe men upplevs ändå något stökig på grund av både synliga plastvaser och plastljus.

Östra begravningsplatsen, Kristianstad

Smyckningsplats
Fördelad på många ställen, blomsmyckningen inklädd med granithällar. Ställningen hade inte behövt synas.
Fokuspunkt
Det finns för många fokuspunkter på platsen. Konstverket, smykningsplatserna och de vackra träden konkurrerar med varandra.
Avgränsning, omgivning, utblick
Utblick mot kyrkogården. Platsen avgränsas av vall och träd. Skulle kunna avskärmas mer.
Materialval, markbeläggning
Främst natursten. Grå granit dominerar.

Sammanfattande intryck:
Det finns stor potential i platsen i sig men det händer för mycket. Det behöver finnas en tydligare hierarki för ett lugnare intryck.

Gamla kyrkogården, Malmö

Smyckningsplats

En fin integrerad smyckningsplats, dock i marknivå vilket inte gör den så tillgänglig. Ljus separat.

Fokuspunkt

En sten med rinnande vatten.

Avgränsning, omgivning, utblick

Platsen avgränsas av en stor cirkelformad låg häck och ligger mitt på kyrkogården. Trots belägen mitt i centrala malmö blir det ett kontrasterande lugnt intryck. Vackra gamla träd omger platsen.

Materialval, markbeläggning

Smågatssten, grus, granit. Murgröna definierar formen vid smyckningsplatsen.

Sammanfattande intryck:

En oväntat lugn och vacker plats i stadmyllret. Platsen drar fördel av kontrasten och lyckas avskärmas väl utifrån förutsättningarna. Drar stor fördel av de gamla träden.

Griftegården i Augerum

Smyckningsplats

Kombinerad fristående ljus- och blomhållare.

Fokuspunkt

Vattendamm med liten fontän.

Avgränsning, omgivning, utblick

Omges av bokskog, är del av ett större rum men placerat i kanten.

Materialval, markbeläggning

Natursten, främst granit. Markbeläggning i olika storlek och sturktur kombineras.

Sammanfattande intryck:

En harmonisk plats med vackra materialval, fontänen upplevdes lite liten men bidrog med vackert ljud och skimmer.

Berthåga, Uppsala

Smyckningsplats

Enkel smyckningsplats i plastvaser vid vattenkällan

Fokuspunkt

Vattenkällan

Avgränsning, omgivning, utblick

Naturkänsla, avgränsas av träd och buskar.

Materialval, markbeläggning

-

Sammanfattande intryck:

Enkel och vacker plats, det är naturen som dominerar.

Norra kyrkogården, Solna

Smyckningsplats

Fördelad mellan stora kärl och ljushållare som slingrar sig längs området.

Fokuspunkt

Dammen med vattentrappan.

Avgränsning, omgivning, utblick

Väldefinierat rum av murar, avskärmas väl från omgivningen.

Materialval, markbeläggning

-

Sammanfattande intryck:

Fin plats, möjligen lite mycket som händer. De stora kärlen drar uppmärksamhet från den vackra dammen, skulle dra fördel av att inte placeras lika centralt på platsen.

Görvälns griftegård, Järfälla

Smyckningsplats

Separerat och tydligt koncentrerat till specifika platser. Verkar dock finnas behov av att smycka med krukväxter.

Fokuspunkt

Vattenkällan samspelar med skogen och utsikten som fokuspunkt. Fungerar väl.

Avgränsning, omgivning, utblick

Omges av skog och med utstikt mot naturområde. En vacker plats, upplevs lugn. Avgränsas av betongmur.

Materialval, markbeläggning

Smågatssten och betong.

Sammanfattande intryck:

En vacker plats som drar stor nytta av omgivningen. Vackert belägen. Dock många som passerar på grund av närhet till strövområde. Drar därför fördel av att vara ett lite större område där möjlighet att sitta en bit från stråket finns.

Bilaga 3 - tre byggnader av Sigurd Lewerentz

Riksförsäkringsanstalten, Stockholm

förslag: 1928, byggår: 1932

Riksförsäkringsanstalten ligger granne med Gunnar Asplunds stadsbibliotek, mitt emot Adolf Fredriks kyrka på Norrmalm i Stockholm. Byggnaden ritades två år efter uppförandet av Uppståndelsekapellet på Skogskyrkogården.

I boken Lewerentz – ett mästerverk (2017) beskrivs Riksförsäkringsanstalten som en mer abstrakt form av den klassiska typologin av ett stadspalats i en geometrisk “låda”. För att specificera vad det innebär följs uttalandet av det faktum att mycket omsorg låg i proportioner av fasadens fönster. Precis som i Uppståndelsekapellet har Lewerentz arbetat med att arrangera rörelsen som sträcker sig från trottoaren och genom den ovala gården till entréen (Fredric Bedoire, 2017).

Upplevelse av verket: Byggnaden är monumental men sparsmakad i sitt uttryck, utsmyckningen ligger i fönsternas placering och det grafiska som präglar alla tre sidor av huset. Lewerentz förmåga att arbeta i stora drag och med ett tydligt formspråk syns i byggnaden. Entrén leder besökaren genom ett ovalt atrium till byggnades entré.

Den ovala innergården. Ur ArkDes samling

Markuskyrkan, Björkhagen

Invid 1960

Upplevelse av verket: Lekfull och formstarkt. Råta vinklar och raka linjer möter böljande tak och murat hantverk. Utsmyckningen är integrerad i fasaden och det mörka teglet kontrasterar mot de ljusa björkarna.

Sankt Petri kyrka, Klippan

1962-66

Upplevelse av verket: Mörk och murrig men ett oerhört lugn infinner sig inne i kyrkan. Det murade genomsyrar allt från altare till bänkar. Det finns en nivåskillnad i golvet som gör att det finns en lutning mot altaret. Kyrkan är utformad med raka linjer och en synlig konstruktion. Integrerade möbler i arkitekturen.

